

IX/XV. Asır Osmanlı Anadolu'sunda Öne Çıkan Tarikatlar ve Temsilcileri*

Prominent Sects and Their Representatives in IX/XV. th Century in Ottoman Anatolia

✉ Mahmut ULU^a

^aAksaray valiliği,
Aksaray, TÜRKİYE

Received: 14.06.2021

Received in revised form: 18.07.2021

Accepted: 24.07.2021

Available online: 28.09.2021

Correspondence:

Mahmut ULU

Aksaray valiliği,

Aksaray, TÜRKİYE

mahmut.ulu@hotmail.com

**Bu makale, "IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetilik ve Halvetiler" isimli Doktora Tezinden üretilmiştir (Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE., Konya 2021).*

ÖZ Osmanlı Devleti IX/XV. asır siyasi bazı olumsuzlukların gölgesi altında girmiştir. Siyasî otorite, Fetret Devri denilen süreçte yaşanan karmaşa ile sarsılmış, peşinden cereyan eden Şeyh Bedreddin olayıyla tasavvufi alanda da bir kırılma meydana gelmiştir. Ancak Çelebi Mehmed (i. 1402-1421)'in yönetimi ele geçirmesi ve ardından tahta geçen II. Murad (i. 1421-1444, 1446-1451)'la birlikte bu olumsuzlukların üstesinden gelinmiş, bozulan siyasî otorite yeniden tesis edilmiştir. Siyasî alanda meydana gelen iyileşme ve gelişme benzer şekilde tasavvuf alanında da kendini göstermiş, öteden beri olumlu bir gelişme seyri gösteren tasavvufi durum yeniden ivme kazanmıştır. Bilindiği gibi IX/XV. asır Osmanlı toplumunda tasavvufi düşüncenin yaygınlaştığı ve faaliyetlerinin hızlandığı bir dönemdir. Bunda Osmanlı padişahlarının tasavvuf ehline gösterdikleri hürmet ve onlara karşı besledikleri muhabbetin tesiri büyüktür. Bu olumlu bakışın neticesinde bir yandan Anadolu'ya daha önceden gelen kimi tarikatlar kuruluşunu tamamlayıp yaygınlık kazanırken diğer yandan Anadolu'da yeni tarikatların kurulduğu görülmüştür. Dolayısıyla IX/XV. asır, hem yeni tarikatların kurulduğu, hem daha önce temelleri atılan tarikatların kuruluşunu tamamladığı hem de dışarıdan içeriye yeni tarikatların geldiği mühim bir asırdır. Bunun yanında bu asırda tarikatların, olgunlaşıp kendine has dergâhlarını kurarak usul, âdâb ve erkânını şekillendirdikleri, tarikatların âdâb ve erkânıyla ilgili zengin bir telif faaliyetinin yürütüldüğü ve tasavvufi pek çok eserin telif edildiği de görülmür.

Anahtar Kelimeler: Tarikat; Osmanlı toplumu, IX/XV. Asır, âdâb, erkân, süfi

ABSTRACT Ottoman Empire IX/XV. century entered under the shadow of some political negativities. Political authority, Interregnum Shaken by the turmoil experienced in the period called his period, the mysticism with the Sheikh Bedreddin event that followed it. There was also a break in the area. However, when Çelebi Mehmed (i. 1402-1421) took over the administration and II, who took the throne afterwards. Together with Murad (i. 1421-1444, 1446-1451), these negativities were overcome, The corrupted political authority was re-established. Similarly, the improvement and development in the political field The mystical situation, which has also manifested itself in the field of Sufism, has been showing a positive development for a long time gained momentum. As it is known, IX/XV.th century is a period when Sufi thought became widespread in Ottoman society and its activities accelerated. The Ottoman sultans' respect for the people of mysticism and the love they had for them had a great effect on this. As a result of this positive view, on the one hand, some sects that came to Anatolia before completed their establishment and gained prevalence, on the other hand, it was seen that new sects were established in Anatolia. Hence IX/XV. The century is an important century when new sects were established, the foundations of previous sects were completed, and new sects came from outside to inside. In addition, it is seen that in this century, the sects matured and formed their own dervish lodges and shaped their manners, etiquette and manners, a rich copyright activity was carried out on the etiquette and manners of the sects, and many mystical works were copyrighted.

EXTENDED ABSTRACT

Ottoman Empire IX/XV. century entered under the shadow of some political negativities. Political authority, Interregnum Shaken by the turmoil experienced in the period called his period, the mysticism with the Sheikh Bedreddin event that followed it. There was also a break in the area. However, when Çelebi Mehmed (i. 1402-1421) took over the administration and II, who took the throne afterwards. Together with Murad (i. 1421-1444, 1446-1451), these negativities were overcome, The corrupted political authority was re-established. Similarly, the improvement and development in the political field The mystical situation, which has also manifested itself in the field of Sufism, has been showing a positive development for a long time gained momentum.

IX/XVth century is a period when Sufi thought became widespread in Ottoman society and its activities accelerated. The Ottoman sultans' respect for the people of mysticism and the love they had for them had a great effect on this. As a result of this positive view, on the one hand, some sects that came to Anatolia before completed their establishment and gained prevalence, on the other hand, it was seen that new sects were established in Anatolia. Hence IX/XV. The century is an important century when new sects were established, the foundations of previous sects were completed, and new sects came from outside to inside. In addition, it is seen that in this century, the sects matured and formed their own dervish lodges and shaped their manners, etiquette and manners, a rich copyright activity was carried out on the etiquette and manners of the sects, and many mystical works were copyrighted.

As it is known, the foundations of the sects began to be laid in the second half of the third century of the Hegira, VI/XII. and in the following centuries great sects began to appear. In Anatolia, on the other hand, sects started to be seen with the Sufis who came during the migrations from various regions before the establishment of the Ottoman State. The sects, which were first seen during the Anatolian Seljuks and principalities, IX/XV th century, it became quite common in Ottoman Anatolia. Mevleviyye, which was attributed to Mevlana Celâleddîn-i Rûmî (d. 672/1273) in this century, was formed in Konya, completed the Bektashiyya, which was attributed to Hacı Bektâş-ı Velî (d. 669/1271), and Necmüddîn-i Kübrâ The Kübreviyye sect, which was attributed to the Ottoman Empire (d. 618/1221), was seen in Bursa through Emir Sultan (d.833/1429). Naqshbandiyya started its activities with a dervish lodge in Amasya and gained popularity with the arrival of Molla İlâhî (d. 896/1491) in Kütahya in the second half of the same century and the efforts of his successor Emir Ahmed Buhari. Also in this century, Eşrefoğlu Rumi (d. 874/1469) and Kadiriyye entered Anatolian lands. The prevalence of Halvetiyye, which reached more than forty branches, was also happened in the IX/XV.th century.

In addition to the aforementioned sects, there are also sects established for the first time in this century. Hacı Bayram-ı Velî (d. 833/1429) and Bayramiyye in Ankara, Alaeddin Ali Semerkandi (d. 862/1458) and Samarkandiyye Sect in Karaman, Bıçakçı Ömer Dede (Emir Sikkînî) (d. 880/1475) Melâmiyye, which was attributed to) was established in Göynük. Apart from these, it is known that the Rifaiyye, Sühreverdiyye, Bedeviyye, Şazeliyye and Zeyniyye sects, which are common in Iraq, Syria and Egypt, were active in Anatolia and Rumelia.

While the closeness of the sultans and state dignitaries to the sect and sufi circles in the IX/XVth century allowed Sufi activities to accelerate, the representatives of the sects operating in this century used this closeness in a positive sense, with the active lodges they established, their copyright and translation works and the caliphs they raised in Ottoman Anatolia. They played an important role in the spread and settlement of the sect.

Osmanlı Devleti IX/XV. asrın hemen başında Ankara Savaşı gibi önemli bir siyasî olay yaşamıştır. Bu savaşın neticesinde meydana gelen Fetret Devri ile birlikte devlet dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış, Fetret Devri'nin siyasî olumsuzluklarına dini bir yönü de bulunan Şeyh Bedreddin olayı da eklenerek süreç daha karmaşık bir hal almıştır. Ancak Çelebi Mehmed (i. 1402-1421)'in yönetimi ele geçirmesi ve ardından tahta geçen II. Murad (i. 1421-1444, 1446-1451)'la birlikte devlet yeniden toparlanmış, siyasî otorite tesis edilmiştir. Siyasî alanda meydana gelen iyileşme ve gelişme tasavvuf alanında da kendini göstermiştir.

IX/XV. asır Osmanlı Anadolu'sunda tasavvuf anlayışının kurumsallaşarak yerleştiği ve bunun neticesinde tarikatlarda ve tasavvufi faaliyetlerde bir canlılığın gözlemlendiği mühim bir asırdır. Tarikatların ziyâdeliği yanında zindeliği, Osmanlı Anadolu'sunda kurulan beş tarikatın dördünün bu asırda kurulması, bu asırdan sonra, Celvetiyye hariç, bahsi geçen tarikatlar dışında öne çıkan bir tarikatın kurulmaması, tarikat kültürünün devamının bu asırdaki tarikatların kol ve şubeleri vasıtasıyla sonraki asırlara taşınması ve devam ettirilmesi, bu asırda öne çıkan tarikatları ele almak için yeterli neden olsa gerektir. Bununla birlikte, böylesine münbit bir asrın faal tarikatlarının günümüz Anadolu'sunda bile görece en

bilinen tarîkatlar olması ve temsilcilerinin en çok tanınan sufler olması, bizi böyle bir çalışmayı yapmaya teşvik etmiştir.

Bu çalışmada IX/XV. asırda Osmanlı Anadolu'sunda öne çıkan ve faaliyet yürüten tarîkatlar, "Osmanlı Anadolu'suna gelme", "temelleri atılmış olanların gelişme" ve "yenilerinin kurulma" süreci bağlamında şu üç kategoride değerlendirilebilir: İlki Halvetiyye ve Kâdiriyye gibi dışarıda kurulup Osmanlı Anadolu'suna IX/XV. asırda gelen tarîkatlar; ikincisi Mevleviyye ve Baktâşiyye gibi temelleri daha önce atılmış olmakla birlikte kuruluşunu IX/XV. asırda tamamlayan tarîkatlar; üçüncüsü ise Bayrâmiyye ve Melâmiyye gibi doğrudan bu asırda ve Osmanlı Anadolu'sunda kurulan tarîkatlar. Görüldüğü gibi IX/XV. asır, hem yeni tarîkatların kurulduğu, hem daha önce temelleri atılan tarîkatların kuruluşunu tamamladığı hem de dışarıdan içeriye yeni tarîkatların geldiği mühim bir asırdır. Bunun yanında bu asırda tarîkatların, olgunlaşıp kendine has dergâhlarını kurarak usul, âdâb ve erkânını şekillendirdikleri, âdâb ve erkânlarıyla ilgili zengin bir telif faaliyetinin yürütüldüğü ve tasavvufi pek çok eserin telif edildiği de görülür. Dolayısıyla sırf bu hususlar dikkate alındığında bile IX/XV. asrın Osmanlı Anadolu'sunda tasavvuf kültürünün oluşmasında ve yerleşmesinde ne denli önemli bir asır olduğu ortaya çıkmaktadır.

IX/XV. asırda faal olan tarîkatlarla ve temsilcileriyle ilgili müstakil bazı çalışmalar olmakla birlikte konuyu bir bütün olarak ele alan çalışmalar sınırlıdır. Biz bu çalışmayla IX/XV. asırda öne çıkan tarîkatları, temsilcilerini, faaliyet alanlarını ve tekkelerini ele almak suretiyle bu alandaki boşluğa katkıda bulunmayı amaçladık.

IX/XV. ASIRDA OSMANLI ANADOLUSU'NDA ÖNE ÇIKAN TARİKATLAR VE TEMSİLCİLERİ

Kelime manası yol, izlenecek usul, mezhep, hal ve durum olan tarîkat¹ ıstılahta Hakk'a ermek için tutulan birtakım kuralları olan², kulu Allah'a yaklaştıran aşk, irfan, cezbe³ ve insanların manevî kabiliyetlerini geliştirmek için tutulan manevî yol gibi anlamlara gelmektedir.⁴ Bunun yanında tarîkat, amelî tasavvufu bir müridin usul ve tavırlarına göre benimseyen sūflerin oluşturduğu maddi ve manevî topluluklar şeklinde tanımlanabilir.⁵ Tarîkat müntesiplerinin toplandığı yerlere ise tekke veya dergâh denmiştir.⁶

Tarîkatların temeli hicrî üçüncü asrın ikinci yarısından itibaren atılmaya başlanmış, VI/XII. ve daha sonraki asırlarda büyük tarîkatlar belirmeye başlamıştır.⁷ Anadolu'da ise tarîkatlar, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önce çeşitli bölgelerden yapılan göçler sırasında gelen sūflerle görülmeye başlanmıştır.⁸ İlk olarak Anadolu Selçukluları ve beylikler zamanında görülen tarîkatlar, IX/XV. asra gelindiğinde Osmanlı Anadolu'sunda oldukça yaygınlık kazanmıştır.⁹ Bu asırda Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye (ö.

¹ İbn Manzûr Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim b. Ali el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, Dâr-ı Sâdır, Beyrut, 1994, c. 10, s. 221.

² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 343.

³ Halit Özdüzen, *Tasavvuf Yolcusu Tarîkatlar ve Alevilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 45.

⁴ Abdurrezzak Kâşânî, *Letâifu'l-a'lâm fi işarâtu ehli'l-ilhâm (Tasavvuf Sözlüğü)*, çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 349; Ethem Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2009, 627.

⁵ Ahmet Kabaklı, *Tasavvuf Tarîkat Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 55.

⁶ Hülya Küçük, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, Ensar Neşriyat, 4. Baskı, İstanbul, 2015, s. 311.

⁷ Semih Ceyhan, "Tarîkat ve Tekke Kavramlarına Dair", *Türkiye'de Tarîkatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İSAM Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2018, s. 28, 29.

⁸ Reşat Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarîkatlar", *Türkiye'de Tarîkatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İSAM Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2018, s. 55.

⁹ Mahmut Ulu, *IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetîlik ve Halvetiler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2021, s. 33-34.

672/1273) nispet edilen Mevleviyye, Konya'da teşekkül etmiş,¹⁰ Hacı Bektâş-ı Velî'ye (ö. 669/1271) nispet edilen Bektâşiyye kuruluşunu tamamlamış,¹¹ Necmüddîn-i Kübrâ'ya (ö. 618/1221) nispet edilen Kübreviyye tarîkatı ise Emir Sultan (ö.833/1429) vasıtasıyla Bursa'da görülmüştür.¹² Nakşibendiyye Amasya'da bir tekke ile faaliyete başlayarak, aynı asrın ikinci yarısında Molla İlâhî'nin (ö. 896/1491) Kütahya'ya gelmesi¹³ ve halîfesi Emir Ahmed Buharî'nin¹⁴ gayretleriyle yaygınlık kazanmıştır. Yine bu asırda, Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469) ile Kâdiriyye Anadolu topraklarına girmiştir.¹⁵ Kırktan fazla şûbeye ulaşan Halvetiyye'nin¹⁶ yaygınlık kazanması da IX/XV. asırda gerçekleşmiştir.¹⁷

Bahsi geçen tarîkatların yanında ilk defa bu asırda kurulan tarîkatlar da vardır. Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1429) ile Bayrâmiyye Ankara'da,¹⁸ Alâeddîn Ali Semerkandî (ö. 862/1458) ile Semerkandiyye Tarîkatı Karaman'da,¹⁹ Bıçakçı Ömer Dede'ye (Emir Sikkîni) (ö. 880/1475) nispet edilen Melâmiyye, Göynük'te kurulmuştur.²⁰ Bunlardan başka Irak, Suriye ve Mısır'da yaygın olan Rifâiyye, Sühreverdiyye, Bedeviyye, Şâzeliyye, Zeyniyye tarîkatlarının Anadolu ve Rumeli'de faaliyet gösterdiği bilinmektedir.²¹

KÂZERÛNÎYYE

Kâzerûniyye İslam dünyasının en eski üç tarîkatından biri olarak bilinmektedir. Cihad ve irşâda dönük faaliyetleriyle dikkat çeken tarîkatın²² pîri İran'ın Fars bölgesinde bulunan Kâzerûn kasabasında doğan Ebu İshak İbrahim b. Şehriyâr Kâzerûnî (ö. 426/1035)'dir.²³

İshakiye ve Mürşidiye olarak da bilinen Kâzerûniyye kısa sürede geniş bir alana yayılarak tarîkatın mensupları zamanla Hindistan ve Çin'e ulaşmışlardır.²⁴ İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde yayılma gösteren Kâzerûniyye, Anadolu topraklarına da girmiştir.²⁵ Anadolu'ya girişinin Ebu İshak'ın Bizans'a karşı savaş için her yıl gönderdiği müridleri vasıtasıyla olduğu düşünülmektedir. Nitekim alışlagelmiş derviş motifinden farklı olarak Kâzerûnî dervişlerinin fetih ve cihat konularına daha fazla ağırlık verdikleri bilinmektedir. Aksaray'dan gelen bir Kâzerûnî'nin 747'de (1346) Halep'te bir zâviye kurduğunun kaydedilmesi VIII/XIV. asrın ilk yarısında, hatta VII/XIII. asrın sonlarında Anadolu'da Kâzerûniyye'nin mevcut olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.²⁶

Tarîkatın Anadolu'da nispeten meşhur olması ve devlet erkânı nezdinde itibar kazanması ve buna bağlı olarak yaygınlık kazanması, IX/XV. asra rastlar.²⁷ Fuad Köprülü bu asırda Kâzerûnî'lerin Osmanlı

¹⁰ Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2004, s. 68, 69; Ş. Barihüda Tanrikorur, "Mevleviyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2004, c. 29, s. 468.

¹¹ Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2017, s. 262.

¹² Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 2012, s.150.

¹³ Hamid Algar, "Nakşibendiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, c. 32, s. 337.

¹⁴ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, s. 146.

¹⁵ Nihat Azamat, "Kâdiriyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, c. 24, s.132.

¹⁶ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yayınları, 8. baskı, İstanbul, 2008, s. 303.

¹⁷ Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf (XVI. Asır)*, s. 19-20; Ayrıca bkz.: Ulu, *IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetlik ve Halvetiler*, s. 33-34.

¹⁸ Fuat Bayramoğlu - Nihat Azamat, "Bayrâmiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, c. 5, s. 269.

¹⁹ Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf (XVI. Asır)*, s. 21.

²⁰ Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 27-43; Gölpınarlı, *Melâmlik ve Melâmiler*, s. 40-41; Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmet*, İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2003, s. 322; Şahin, *Dervişler ve Süfi Çevreler*, s. 117.

²¹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 303.

²² Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, s. 19.

²³ Hayatı ve menkıbeleri için bkz. Şevkî Çelebi, *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî*, haz. Fatih Bayram, Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı Yay., İstanbul, 2016, s. 32; Feridüddîn Attar, *Evlîya Tezkireleri*, çev. Süleyman Uludağ, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 681-691; M. Askeri Küçükçaya, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesinde Tasavvuf*, Mostar Yayınları, İstanbul, 2011, s. 130; Hamid Algar, "Kâzerûnî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, c. 25, s.146.

²⁴ Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sır Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2008, s. 92.

²⁵ Küçükçaya, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesinde Tasavvuf*, s. 130.

²⁶ Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 1999, s. 96; Algar, "Kâzerûniyye", s. 147.

²⁷ Algar, "Kâzerûniyye", s. 147.

İmparatorluğu'nda büyük bir itibar ve önem kazandığını belirtmiştir.²⁸ Kâzerûnîlerin bahsi geçen itibarlarının nedeni olarak Osmanlı fetihlerinde önemli rol oynamaları gösterilebilir. Nitekim Yıldırım Bayezid (i. 1389-1402), Niğbolu Zaferi sırasında gösterdikleri faydalardan dolayı Bursa'da Ulu Cami'yi yaptırdığı yıl Kâzerûnî dervişlerine de zâviye yaptırmıştır.²⁹ Burada oturan dervişler için kırk hücre ve yolcularla fakirlere çorba dağıtılan bir imareti de bulunan zâviye zamanla hasar görmüş, Fatih Sultan Mehmed (i. 1444-1446, 1451-1481) tarafından 884/1479'da tamir ettirilmiştir. Anadolu'da zikredilebilecek bir diğer Kâzerûnî tekkesi 821/1418 yılında Karamanoğulları'ndan Alâeddin Beyoğlu Sultan Muhammed tarafından Konya'da kurulan Konya Kâzerûnî tekkesidir.³⁰

Anadolu'da bu asırda Kâzerûnîye şeyhleri ve meşhur şahsiyetleriyle ilgili bir bilgiye ulaşmasak da Yıldırım Bayezid'in Bursa zâviyesinin yönetimini Emir Sultan (ö.833/1429) ile birlikte Seyyid Ali Natta'a verdiği zikredilebilir.³¹ Yine Konya zâviyesinin şeyhliğine Alaeddin Beyoğlu Muhammed tarafından Hacı Hasib b. Hacı Ahmed getirilmiştir. İdaresi Şeyh Hacı Hasib'in kardeşi Hacı Yusuf'a verilen tekkenin diğer şeyhleri arasında Kemahlı Şeyh Muhyiddin Mehmed b. Şehâbeddin ve Nûrülhüdâ b. Abdurrakîb vardır.³²

Bursa'dan başka Edirne, Erzurum, Konya, Malazgirt ve Ahlat'ta tekkeleri bulunan Kâzerûnîye³³ VIII/XIV. ve IX/XV. asırlarda Anadolu'da oldukça yaygınlık kazansa da zamanla Nakşbendîlik başta olmak üzere diğer tarikatlar içinde eriyip kaybolmuştur.³⁴

KÂDİRİYYE

Abdulkâdir Geylânî (ö. 562/1167)³⁵ tarafından Bağdat'ta kurulan Kâdiriyye, İslam dünyasının en yaygın tarikatlarından biridir.³⁶ Bu tarikatın oldukça geniş bir çevreye yayılması Abdulkâdir Geylânî'nin çok sayıdaki çocuğu tarafından gerçekleştirilmiştir.³⁷ Tarikatın Anadolu'ya gelişi ise Eşrefoğlu Abdullah Rûmî (ö. 874/1469) tarafından gerçekleşmiştir.³⁸ Eşrefoğlu Rûmî, irşâd faaliyetine İznik'te başlamıştır.³⁹ Kâdiriyye Tarikatı'nda yapmış olduğu yenilikler nedeniyle kendisine "Pîr-i Sâni" denmiştir.⁴⁰

Kâdiriyye, Anadolu'da Eşrefoğlu Rûmî ile Eşreflik,⁴¹ İsmâil Rûmî (ö. 1041/1631) ile Rûmilik⁴² adlarıyla iki kola ayrılarak yayılmasını sürdürmüştür.⁴³ Eşrefoğlu Rûmî'den sonra tarikatın faaliyetlerini yü-

²⁸ Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 96.

²⁹ Çelebi, *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî*, s. 49; Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.92; Ulu, *IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetîlik ve Halvetîler*, 35.

³⁰ Algar, "Kâzerûnîyye", s. 147.

³¹ Mustafa Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, s. 373.

³² Algar, "Kâzerûnîyye", s. 147.

³³ Kara, *Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 92.

³⁴ Şevki Çelebi, *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî*, haz. Fatih Bayram, Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı Yay., İstanbul, 2016, s. 51.

³⁵ Hayatı için bkz. Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, (c. 1-5), haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2006, I/51; Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-u 'Aliyye*, yay. haz. İrfan Gündüz, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 90; Mahir İz, *Tasavvuf: Mahiyeti Büyükleri ve Tarikatlar*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2012, s. 175; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 431; Küçük, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi-ne Giriş*, s. 334; Süleyman Uludağ, "Abdulkâdir-i Geylânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, c. 1, s. 234.

³⁶ Dilâver Güreler, *Abdülkâdir Geylânî Hayatı Eserleri Görüşleri*, İnsan Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2006, s.329; Nihat Azamat, "Kâdiriyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, c. 24, s.131; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s. 341.

³⁷ Ulu, *IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 34, 35; Kadir Özköse, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VII, S. 1, Sivas, 2003, s. 251. (bundan sonra: "Anadolu'nun Türkleşmesi")

³⁸ Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-u 'Aliyye*, s. 128; Azamat, "Kâdiriyye", s. 132; Eşrefoğlu Rûmî'nin hayatıyla ilgili detaylı bilgi için Bkz. Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n Nufus*, haz. Abdullah Uçman, İnsan Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2007, s. 15.

³⁹ Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, haz. Fahri Ç. Derin - Vahit Çabuk, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985, s. 20; Güreler, *Abdülkâdir Geylânî Hayatı Eserleri Görüşleri*, s.357, Hayatı için bkz. Mustafa Kara, *Eşrefoğlu Rûmî*, TDV Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2014, s. 33-41.

⁴⁰ Güreler, *Abdülkâdir Geylânî Hayatı Eserleri Görüşleri*, s. 356; Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 224.

⁴¹ Eşreflik için bkz. Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 225.

⁴² Rûmilik için bkz. Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 226.

⁴³ Güreler, *Abdülkâdir Geylânî Hayatı Eserleri Görüşleri*, s. 356; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2004, s. 374.

rüten Abdurrahîm-i Tırsî (ö. 926/1519), İnegöl'de irşad faaliyetlerini yürüten *Cevâhîru'l-Ahbâr* müellifi Kasım Efendi (ö. 941/1534) bu dönemde zikredilebilecek isimlerdir. Anadolu'da Kâdirî tekkelerine baktığımızda İznik'te Eşrefoğlu Rûmî tarafından kurulan İznik Tekkesini görürüz.⁴⁴

RİFÂİYYE

Ahmed er-Rifâî (ö. 578/1182) tarafından kurulan Rifâiyye,⁴⁵ kurucusunun adına nispetle Ahmediyye; Ahmed er-Rifâî'nin tasavvufa girişini sağlayan dayısı Mansur Bataihî'nin adından dolayı Batâhiyye olarak da bilinmektedir.⁴⁶ Kâdiriyye ve Yesevilikten sonra ilk kurulan tarikatlardan sayılan Rifâiyye, Orta-doğu ve Rumeli'de oldukça geniş bir alana yayılmıştır.⁴⁷ VII/XIII. asrın ortalarından itibaren, Anadolu Selçukluları döneminde Anadolu'da görülmeye başlanmıştır.⁴⁸

M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserinde İbn Battûta'dan hareketle, VII/XIII. asrın sonlarına ve VIII/XIV. asrın başlarına doğru Anadolu'da Rifâîler'in varlığından bahsederken bir başka eseri olan *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* adlı eserinde Osmanlı Devleti'nin kurulduğu VII/XIII. asrın sonunda Anadolu'da Rifâiyye'nin mevcut olduğunu söyler. Ayrıca Kayseri civarında Develi'de Seyyid Şerif isimli bir Rifâî şeyhi adına yapılmış 695/1295 tarihli bir mezar taşının varlığı ve Eflâkî'nin anlattığına göre Mevlânâ'nın sağlığında Konya'da Rifâîler'in bulunması asrın ortalarında Anadolu'da Rifâîliğin mevcudiyetini göstermektedir. İbn Battûta'nın ifadelerinden VII/XIII. asrın sonu ve VIII/XIV. asrın başlarında Anadolu'da, Kuzey Anadolu'da, Amasya'da, İzmir'de ve başka yerlerde, Rifâîler'in mevcudiyetinden söz etmek mümkündür.⁴⁹ Bunun yanında Rifâiyye ile birkaç tarıkata intisabı bilinen Molla Fenârî'nin (ö. 843/1431) IX/XV. asırda Bursa'da yaşamış olması bu asırda da Anadolu'da Rifâiyye'nin varlığını söylememize imkân vermektedir.⁵⁰ Bunun yanında Yılmaz, bu tarikatın Anadolu'daki yapılanmasını fütüvvet akımıyla, Rumeli'deki teşekkülünü Bektâşîlikle ilişki kurması sayesinde muhafaza ettiğini belirtmiştir. Bu yakınlığın halk arasında "Her Rifâî şeyhinin tacı altında bir Bektâşî tacı çıkar." sözüne neden olduğunu kaydetmiştir.⁵¹

Bahsi geçen asırda bir tekkesine rastlayamadığımız Rifâiyye, X/XVI. asrın sonlarından itibaren İstanbul'da görülmeye başlamış, burada yayılmasıyla Anadolu'nun pek çok yerinde tanınmıştır.⁵²

KÜBREVİYYE

Necmeddîn-i Kübrâ (ö. 618/1221)⁵³ tarafından kurulan⁵⁴ Kübreviyye Tarikatı, Necmeddîn-i Kübrâ'nın yetiştirdiği halîfeleri vasıtasıyla VII/XIII ve VIII/XIV. asırlarda Orta Asya'dan Hindistan ve Irak'a kadar geniş bir alana yayılmıştır.⁵⁵ Bu tarikatı Anadolu'ya getiren isim Moğol istilası önünden kaçarak Anadolu'ya sığınan Sadeddîn-i Hamevî, Seyfeddîn-i Bâherzî ve Baba Kemâl-i Hocendî gibi hâlîfeleridir.⁵⁶

⁴⁴ Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-u Aliyye*, s. 128; Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, s. 497.

⁴⁵ Ahmet er-Rifâî Hayatı ve Eserleri için bkz. Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/218; Küçükkaya, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Tasavvuf*, s. 148; Mustafa Tahralı, "Rifâiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2008, c. 35, s. 99.

⁴⁶ Küçük, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, s. 333; Tahralı, "Rifâiyye", s. 99.

⁴⁷ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, s. 236.

⁴⁸ Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, s. 548.

⁴⁹ Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s.96.

⁵⁰ Öngören, *Osmanlı'larda Tasavvuf*, s. 19; Ulu, *IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetilik ve Halvetiler*, s.36.

⁵¹ Bkz. Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 230.

⁵² Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, s. 548; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, s. 236; Ulu, *IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetilik ve Halvetiler*, s. 36.

⁵³ Necmeddîn-i Kübrâ'nın hayatı için bkz. Süleyman Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010, s. 54-100.

⁵⁴ Necmeddîn-i Kübrâ, *Seyr ü Sü'lûk Risâleleri*, çev. Süleyman Gökbulut, İlk Harf Yayınevi, İstanbul, 2016, s.10; Necmeddîn-i Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, çev. Mustafa Kara, Dergah Yayınları, İstanbul, 1980, s. 11.

⁵⁵ Hamid Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, c. 32, s. 500.

⁵⁶ Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 32, s. 505.

Kübrevliliğin Anadolu'daki önemli temsilcilerinden biri de Necmüddin Dâye'dir.⁵⁷ Bahsi geçen bu isimler o dönemde Anadolu'nun tasavvufi hayatını derinden etkilemiştir. Kübreviyye, Yıldırım Bayezid'in damadı Emir Sultan (ö. 833/1429) ve hâlifeleri vasıtasıyla Anadolu'da X/XVI. asra kadar yaşayabilmiştir.⁵⁸

Anadolu ve Rumeli'de Kübrevî tekkeleri bulunmamakla birlikte Necmeddîn-i Kübrâ ve müridi Necmuddin Dâye'nin eserleri uzun yıllar tekkelerde ve medreselerde okutulmuştur.⁵⁹ Dâye, *Mirsâdu'l-İbâdî* Anadolu'da Farsça olarak kaleme almış iken bu eser II. Murad'ın talimatıyla Kasım b. Mahmûd Karahisârî tarafından 825/1422 tarihinde *İrşâdu'l mürîd ile'l-murâd* ismiyle Türkçeye çevrilmiştir.⁶⁰ Bu bilgilerden hareketle Kübrevîlerin Anadolu tasavvuf anlayışına olan etkilerinin, eserleri vasıtasıyla olduğunu söylemek mümkündür.

ŞÂZELİYYE

Ebu'l-Hasen Şâzilî (ö. 656/1258) tarafından kurulmuştur. Ebu'l-Hasen Şâzilî, mürşidi Abdüsselam b. Meşîş'in emriyle otuzlu yaşlarda Tunus'a geçip irşat faaliyetlerine başlamıştır. Şâzeliyye, başta Suriye olmak üzere Arap dünyasında, Hint alt kıtasında, Malezya, Endonezya, Afrika ve Balkanlarda yaygınlık kazanmıştır. Tarikatın Anadolu'ya gelmesi ise bu asrın sonlarında, Şâzeliyye'nin Meymûniyye kolunun kurucusu Ali b. Meymûn Mağribî (ö. 917/1511) vasıtasıyla olmuştur.⁶¹

Beyân-ı Gurbeti'l-İslâm adında ve İbn Arabî ile ilgili bir eseri olan Mağribî⁶², bir süre Bursa'da faaliyet yürüttükten sonra yerine halife olarak Sûfizâde diye bilinen Şeyh Abdurrahman'ı (ö. 919/1513) bırakarak Bursa'dan ayrılmıştır. Ne zaman yaşadığına dair bir malumatın olmadığı Abdülmümin isimli bir zat, Bursa'da bir zâviye yaptırmıştır.⁶³ Her ne kadar tesirli olamasa da Anadolu'da Şâzeliyye şeyhleri görülmüştür.⁶⁴ Mârifet kavramı üzerinde ağırlıkla duran tarikat, İstanbul'da yaygınlık göstermiştir.⁶⁵

BEKTÂŞİYYE

Hacı Bektâş-i Velî'ye (ö. 669/1270-1) nispet edilen Bektâşîyye, Sultan II. Bayezid'in teşebbüsüyle Dimetoka'dan getirilen Balım Sultan (ö.922/1516) tarafından IX/XV. asırda ilkeleri belirginleşmiş ve tanınır hale gelmiştir. Hacı Bektâş-i Velî'den yaklaşık iki asır sonra dünyaya gelen Balım Sultan, tarikatın ikinci piri yani Pîr-i sanî olarak tanınmıştır.⁶⁶

Bektâşîyye, Yeniçeri Ocağının kuruluşundaki rolü nedeniyle Osmanlı Devleti ricâli üzerinde tesiri olan bir tarikattir.⁶⁷ Bektâşîyye'nin ana merkezi Sulucakarahöyük'te bulunan Hacı Bektâş Zâviyesi'dir. Tarikat, Kızılırmak yayının içi sayılan⁶⁸ Konya, Eskişehir, Uşak, Aydın ve Antalya yörelerinde kurulan zaviyelerle Batı Anadolu'da yayılma imkânı bulmuştur. Hacı Bektâş-i Velî sünnî olduğu halde onun fi-

⁵⁷ Küçükkaya, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Tasavvuf*, s. 151.

⁵⁸ Özköse, "Anadolu'nun Türkleşmesi", s. 280.

⁵⁹ Eserleri için bkz. Necmeddin Kübrâ, *Tasavvufta On Esas*, çev. Süleyman Gökbulut, İnsan Yay, 2. Baskı, İstanbul, 2018, s. 18-20.

⁶⁰ Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", s. 70; Necmeddin-i Kübrâ, *Seyr ü Sülük Risâleleri*, s. 13-18; Özköse, "Anadolu'nun Türkleşmesi", s. 280.

⁶¹ Şâzeliyye Tarikatu ve Ebu'l-Hasen Şâzilî'nin hayatı için bkz. Ahmet Murat Özel, "Şâzeliyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010, c. 38, s. 387-390.

⁶² Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, s. 31.

⁶³ Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf XVI. Asır*, s. 229-230.

⁶⁴ Mustafa Salim Güven, "Şâzeliyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İSAM Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2018, s. 383.

⁶⁵ Özel, "Şâzeliyye", s. 387-390.

⁶⁶ Mahmut Erol Kılıç, *Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar 1, (Osmanlı Dönemi - Cumhuriyet Dönemi)*, Sufi Kitap, İstanbul, 2016, s. 17; Ahmet Yaşar Ocak, "Bektâşîyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İSAM Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2018, s. 447.

⁶⁷ Ocak, "Bektâşîyye", s. 447.

⁶⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Selçuklular Osmanlılar ve İslam*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 224.

kirleri temel alınarak kurulan tarikat, daha sonra Bâtıniyye, Hurûfiyye, Alevîlik hatta Hristiyanlık ve Şamanizm gibi din ve anlayışların karışımı bir cereyan halini almıştır.⁶⁹

MEVLEVİYYE

Mevlânâ'nın (ö. 672/1273)⁷⁰ adına istinâden⁷¹ bu adı alan Mevlevîlik'in kuruluşu, Mevlânâ'nın ölümünden sonradır. Nitekim Mevlevîlik başlangıçta âdâb ve erkânı belli, tekke düzeni kurulu bir tarikat hüviyetinde değilken Sultan Veled (ö. 712/1312) Mevlevîliği inceden inceye birçok usul, erkân ve kâide tesis etmek suretiyle kendine özgü kuralları olan bir tarikat durumuna getirmiştir.⁷² Bu nedenle Sultan Veled'in, Mevlevîliğin kurucusu olduğunu söyleyenler çoğunluktadır.⁷³ Bununla birlikte tarikatın gerçek bânileri Sultan Veled ile birlikte Çelebi Hüsâmeddîn (ö. 683/1284)'dir.⁷⁴

Sultan Veled'den sonra posta geçen Ulu Arif Çelebi (ö. 719/1319) de babası gibi tarikatın usul ve erkânının yerleşmesini sağlamıştır. IX/XV. asra gelindiğinde ise Sultan Veled ve Ulu Arif Çelebi ile devam eden teşkilatlanma, Pîr Âdil Çelebi (ö. 864/1460) tarafından bütünüyle tesis edilmiştir.⁷⁵ Kurumsallaşmasını tamamlayan tarikat, Bağdat'tan Rumeli'ye kadar geniş bir alanda kurulan Mevlevîhanelerle tesir sahasını genişletmiştir.⁷⁶ Konya'da bulunan Mevlânâ Dergâhı merkez olmak üzere 865/1462 yılında Bosna Sancak Beyi İsa Bey (i. 1440-1463) tarafından kurulan Saraybosna tekkesi, Sivas Mevlevîhânesi, 838/1434 yılında II. Murad tarafından tesis edildiği söylenen Edirne Murâdiye Mevlevîhânesi, hemen ardından yapılan Tire Mevlevîhanesi Mevlevî tekkeleri olarak sayılabilir. Fatih Sultan Mehmed zamanında kiliseden çevrilen ve dervişlere tahsis edilen bir tekke de Mevlevî Dergâhı şeklinde açılmış olup İstanbul'daki ilk Mevlevî Dergâhı olarak dikkate değerdir.⁷⁷

Gölpınarlı'nın *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik* adlı eserinde İstanbul'da Mevlevîlere özgü ilk Mevlevî Tekkesi olarak 897/1491 tarihinde Dîvâne Mehmed Çelebi adına kurulan Kulekapısı Mevlevîhânesi gösterilmektedir.⁷⁸ İstanbul'da açılan bir diğer Mevlevîhâne de II. Bayezid'in izni ve devlet ricâlinden İskender Paşa'nın gayretiyle yaptırılan 897/1491 tarihli Galata Mevlevîhânesi'dir.⁷⁹ Yine Çankırı Mevlevî tekkesi,⁸⁰ postnişinliğini Şeyh Fedâyi Dede Efendi'nin (ö. 900/1495) yaptığı Burdur Mevlevîhânesi,⁸¹ Bayburt, Iğın, Akşehir, Niğde, Denizli, Lârende, Tokat, Kütahya, Karahisar tekkelerinin bu asırda faal olduğu söylenebilir.⁸²

⁶⁹ Derviş Ahmet Âşikpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, haz. Hüseyin Nihal Atsız, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 115; Ahmet Yaşar Ocak, "Bektaşılık", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, c. 5, s. 373-379; Ulu, *IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 38.

⁷⁰ Hayatı ve Tasavvufa İntisabıyla İlgili Detaylı Bilgi İçin bkz. Ahmed Eflâki, *Menâkıbu'l-Ârifîn*, çev. Tahsin Yazıcı, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2006, ss. 115-465; Câmî, *Nefâhat*, s. 694; Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, s. 97; Kabaklı, *Tasavvuf Tarikat Edebiyatı*, s. 71.

⁷¹ Kabaklı, *Tasavvuf Tarikat Edebiyatı*, s. 73.

⁷² Kabaklı, *Tasavvuf Tarikat Edebiyatı*, s. 73; Hülya Küçük, *Arşiv Belgeleri Işığında İstiklâl Harbi'nde Mevlevîler ve Bektâşîler*, Nefes Yayınları, İstanbul, 2019, s. 37.

⁷³ Bkz. Hülya Küçük, *Sultan Veled ve Maarifi*, Konya Büyükşehir Belediyesi Yay., Konya, 2005, s. 75-82; Kabaklı, *Tasavvuf Tarikat Edebiyatı*, s. 73; Küçük, *Arşiv Belgeleri Işığında İstiklâl Harbi'nde Mevlevîler ve Bektâşîler*, s. 37; Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 267.

⁷⁴ Ulu, *IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 39.

⁷⁵ Sezayi Küçük, "Mevlevîyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan İSAM Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2018, s. 498.

⁷⁶ Kabaklı, *Tasavvuf Tarikat Edebiyatı*, s. 73.

⁷⁷ Küçük, "Mevlevîyye", s. 503-508; Mustafa Kara, "Doğumunun 800. Yılında Mevlânâ ve Mevlevîlik", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, c. 15, sayı: 1, s. 9-10; Rıdvan Canım, "Edirne Murâdiye Mevlevîhânesi ve Edirneli Mevlevî Şairler", *Türk Kültürü Edebiyatı ve Sanatında Mevlânâ ve Mevlevîlik Ulusal Sempozyumu-2006*, Sünam Yayınları, Konya, 2007, s. 292.

⁷⁸ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 309.

⁷⁹ Küçük, "Mevlevîyye", s. 508.

⁸⁰ Ahmet Câhid Haksever, "Şehrin Kimliğinde Vakıf Geleneği ve Tasavvufi Kurumlar: (Tekkeler, Zâviyeler ve Türbeler) Çankırı Örneği", *Çankırı'nın Manevî Mimarları Sempozyum Bildiri Kitabı*, Karatekin Ün. Yayınları, Çankırı, 2017, s. 41.

⁸¹ Seyyid Fâzil Mehmed Paşa, *Mevlevîyye Silsilesi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010, s. 149.

⁸² Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 306; Hasan Yüksel, "Tokat Mevlevîhânesi", *Selçuk Üniversitesi Türkîyat Araştırmaları Dergisi*, 2006, sayı: 2, s. 62; Ş. Barihüda Tanrıkorur, "Tokat Mevlevîhânesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, c. 41, s. 227.

Bunların yanında bu dönemde Amasya'da Mevlevî tekkelerine rastlamak mümkündür. Her ne kadar Pîr İlyas Amasyavî'nin Amasya'ya gelip Halvetiyye'yi yaymaya başlamasıyla tesirini kaybetmiş olsa da Amasya'da Mevlevî varlığı bilinmektedir.⁸³

NAKŞİBENDİYYE

Nakşibendiyye Tarîkatı, Bahâeddin Nakşibend (ö. 791/1389) tarafından kurulmuştur. Bu tarikat, İslam dünyasının en yaygın tarikatlarından biridir.⁸⁴ Bahâeddin Nakşibend, sülûkunu üveysî yolla Abdülhâlik Gucdüvânî'nin⁸⁵ (ö. 617/1220) manevî terbiyesinde tamamladığı⁸⁶ için bu tarikat aynı zamanda Hâcegân Tarîkatı ismiyle de anılmıştır.⁸⁷

Nakşibendiyye, Bahâeddin Nakşibend'in halîfelerinden Alâeddîn Attar (ö. 802/1400)⁸⁸, Zahir Bedahşî, Yakub-ı Çerhî⁸⁹ (ö. 851/1447) ve Muhammed Parsa (ö. 822/1420) tarafından çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.⁹⁰ Özellikle Semerkand'da yaşayan Ubeydullah Ahrâr'ın (ö. 895/1490)⁹¹ şeyhliği döneminde ve devamında Orta Asya'nın en güçlü ve yaygın tarikatı haline gelmiştir. Orta Asya'da yaygınlık kazanmasının üzerinden çok geçmeden Maverâünnahrın sınırlarını aşan Nakşibendiyye, Doğu Türkistan'ın Kaşgar ve Yârkend gibi şehirlerinden Balkanlar'a, Hicaz'dan Hindistan'a kadar uzanan bir alanda söz sahibi olmuştur.⁹²

Nakşibendiyye'nin, Osmanlı'ya ilk kez Fatih Sultan Mehmed döneminde Abdullâh İlahî (ö. 896/1491)⁹³ vasıtasıyla girdiği söylene de⁹⁴ Amasya'da 1404 yılında görülen bir Nakşî tekkesi tarikatının Anadolu'ya daha önce girdiğini göstermektedir.⁹⁵ Burada önemli bir hususu hatırlatmakta fayda mülahaza etmekteyiz. Nakşibendiyye'nin Fatih Sultan Mehmed zamanında Osmanlı devlet ricâlince mesafeli durulan tarikatlardan biri olduğu görülür. Bunun nedeni öyle sanıyoruz, Şeyh Bedreddin hadisesinin⁹⁶ henüz hafızalardaki tazeliğini koruyor olmasıdır. Nitekim Şeyh Bedreddin isyanı sebebiyle tarikatlar hakkında bazen takibat yaptırılan Osmanlı ricâli, itikâdî olarak ehl-i sünnet anlayışına sahip olmasına rağmen Molla İlahî'nin, Şeyh Bedreddin'in "*Varidât*" adlı eserini şerhedip onun fikirlerini benimsemiş olması nedeniyle Nakşibendiyye Tarikatına kuşkuyla bakmaları bu düşünceyi doğrular niteliktedir.⁹⁷

⁸³ Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddin Efendi, *Amasya Tarihi*, haz. Mesut Aydın, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2004, 1/123.

⁸⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/30, Hamid Algar, "Nakşibendiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, c.32, s. 335; Özköse, "Anadolu'nun Türkleşmesi", s. 260; Hamid Algar, "Bahâeddin Nakşibend", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, c. 4, s. 458.

⁸⁵ Hayatı için bkz.: Hamid Algar, "Abdülhâlik Gucdüvânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, c. 14, ss. 169-171.

⁸⁶ Lamii Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 583; İz, *Tasavvuf: Mahiyeti Büyükleri ve Tarikatlar*, s. 199.

⁸⁷ Küçük, *a.g.e.*, s. 307; Ayrıca bkz.: Hamid Algar, "Hâcegân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, c.14, s. 431.

⁸⁸ Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend Hayatı Görüşleri Tarikatı*, İnsan Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2015, s.127.

⁸⁹ Tosun, *Bahâeddin Nakşibend Hayatı Görüşleri Tarikatı*, 147.

⁹⁰ Lamii Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 595-598; Tosun, *Bahâeddin Nakşibend Hayatı Görüşleri Tarikatı*, s. 119; Algar, "Bahâeddin Nakşibend", s. 459; Algar, "Nakşibendiyye", s. 336.

⁹¹ Hayatı için bkz. Lamii Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 624; Necdet Tosun, "Ubeydullah Ahrâr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, c. 42, s. 19,20.

⁹² Algar, "Nakşibendiyye", s. 338, 339.

⁹³ Hayatı için bkz. Lamii Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 630; Hüseyin Efendi Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, Haz. Ahmet Neziha Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul, 2001, s. 83; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, s. 23, 182; Mustafa Kara - Hamid Algar, "Abdullah-ı İlahî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, c. 1, s. 110.

⁹⁴ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 243; Kılıç, *Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar 1*, s.30; Algar, "Nakşibendiyye", s. 337; Özköse, "Anadolu'nun Türkleşmesi", s. 260; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s. 245.

⁹⁵ Abdizâde *Amasya Tarihi*, 1/134-135; Kadir Özköse, "Amasya'da Bulunan Halvetiyye Tekkeleri", *Akademiar Dergisi*, 2018, sayı: 5, s. 104-105; Abdulhamid Budak, *Bir Şehir Bir Tarikat Amasya ve Halvetilik*, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2015, s. 179, 180; Necdet Tosun, "Nakşibendiyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan İSAM Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2018, s. 628; Ulu, *IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetilik ve Halvetiler*, s. 40.

⁹⁶ Şeyh Bedreddin meselsi için bkz. Ulu, *a.g.tez.*, s. 45-49.

⁹⁷ Ulu, *a.g.tez.*, s. 48; Mehmet Necmettin Bardakçı, "Osmanlı Devleti'nin Fetret Dönemi ve Şeyh Bedreddin Hareketi", *Süleyman Demirel Ün. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1999, sayı: 4, s. 62.

Burada zikredilebilecek bir diğer Nakşibendiyye temsilcisi Abdullah İlahî'nin ölümünden sonra yerine geçen halîfesi Ahmed Buhârî (ö. 922/1516)'dir. Ahmed Buhârî, şeyhinin vefatından sonra Nakşibendiyye'yi yaymaya devam etmiştir.⁹⁸ Nakşibendiyye'nin Anadolu'daki önemli bir temsilcisi de Ahmed İlahî'dir. Ahmed İlahî, Halep'te iken Halep kadısı Debbâğzâde'nin talebi üzerine Necmüddîn Kübrâ'nın *Keşfü'l-Esrâr* adlı eserini eklemeler yapmak suretiyle Türkçeye tercüme etmiştir. Daha sonraki yıllarda Anadolu'ya gelerek Edremit'te irşâd faaliyetlerinde bulunmuştur.⁹⁹

Dönemin Nakşibendiyye tekkelerine bakacak olursak ilkinin 1404 yılında Nakşî Tekkesi olarak yapılan fakat II. Bayezid döneminde Halvetîlerce tanzim edilen Mahmut Çelebi Tekkesi olduğu görülecektir. Tekke Amasya'nın meşhur kadılarında Ammâdzâde Bedreddin Mahmud Çelebi tarafından 807/1404 senesinde Bahâeddin Nakşibend'in halîfelerinden Rukneddin Mahmud Buhârî adına yaptırılmıştır.¹⁰⁰ Bir diğer Nakşî tekkesi bizzat Abdullah İlahî'nin kurduğu Simav Nakşibendî tekkesidir.¹⁰¹ İstanbul'daki ilk Nakşibendî tekkesi ise 895/1490 yılında kurulmuştur.¹⁰² İstanbul ve Simav dışında bir Nakşibendî tekkesinin de Bursa'da kurulduğu söylenebilir. Yoğurtlu Baba Dergâhı olarak tanınan Ahmed İlahî Tekkesi, Bursa'da kurulan ilk Nakşibendî dergâhı olması yönüyle Nakşibendiyye tarihi ve özellikle bu tarîkatın Anadolu'da yayılması açısından önemli tekkelerden biridir.¹⁰³

HURÛFİYYE

Hurûfliğin çıkış noktası, eski çağlara kadar uzanmaktadır. Harflerle sayıların kutsallığını kabul edip bunlara çeşitli sembolik anlamlar yükleyen anlayışa dayanan Hurûfliğin milâttan önce IV. ve III. asırlardan itibaren Ortadoğu'daki Helenistik-Gnostik karakterli dinlerde ortaya çıktığı düşünülmektedir.¹⁰⁴ İslam tasavvufuyla alakasına bakıldığında Fazlullah Hurûfî'nin (ö. 796/ 1394)¹⁰⁵ kurup geliştirdiği harflerin esrarına dayanan batınî bir ilim şeklinde olduğu görülür.¹⁰⁶

VIII/XIV. asrın ikinci yarısında batınî yorumları sayesinde gün geçtikçe taraftar kazanan Hurûflik¹⁰⁷ Fazlullah-ı Hurûfî'nin doğum yeri olan Esterâbâd'ın dışında Horasan, İsfahan, Cîlân, Tebriz ve Şirvan gibi yerlerde yayılmıştır. Fazlullah-ı Hurûfî, bahsedilen yerleri dolaşarak buralarda düşüncelerini yaymıştır. Bunun yanında başta en önemli adamı ve baş halîfesi sayılan Ali el-A'lâ (ö. 822/1419) olmak üzere yetiştirdiği halîfeler, Fazlullah-ı Hurûfî'nin idam edilmesinden sonra şiddetli baskılara rağmen Hurûfliği yaymaya devam etmişlerdir.¹⁰⁸

Horasan, İsfahan, Suriye ve Azerbaycan'da yaygınlık kazandığı bilinen Hurûflik¹⁰⁹ Anadolu'da Bektâşîlik üzerinden yayılmıştır.¹¹⁰ Fazlullah Hurûfî'nin halîfesi Ali el-A'lâ, Anadolu'ya gelerek Hacı

⁹⁸ Özköse, "Anadolu'nun Türkleşmesi", s. 260; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, s. 245.

⁹⁹ Abdurrezzak Tek, "Tekkeler Kapatılmadan Önce Nakşîliğin Bursa'daki Tarihi Süreci", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, c. 16, sayı: 1, s. 213-214.

¹⁰⁰ Abdizâde *Amasya Tarihi*, 1/134-135; Kadir Özköse, "Amasya'da Bulunan Halvetiyye Tekkeleri", *Akademiar Dergisi*, 2018, sayı: 5, s. 104-105; Budak, *Bir Şehir Bir Tarikat Amasya ve Halvetîlik*, s. 179-180.

¹⁰¹ Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, s. 169.

¹⁰² Lamii Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 632; Algar, "Nakşibendiyye", s. 337.

¹⁰³ Tek, "Tekkeler Kapatılmadan Önce Nakşîliğin Bursa'daki Tarihi Süreci", s. 213-214.

¹⁰⁴ Hasan Hüseyin Ballı, "Hurûflik Nedir?", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 2011, c. 4, sayı: 2, s.31-32.

¹⁰⁵ Hayatıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Shahzad Bashir, *Fazlullah Esterabâdî ve Hurûflik*, çev. Ahmet Tunç Şen, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 12; Cemal Muhtar, "Hurûfi Türk Şairleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, sayı: 4, s. 219; Hüsamettin Aksu, "Fazlullah-ı Hurûfî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. 12, s. 227; Hasan Hüseyin Ballı, *Hurûfliğin Doğuşu ve Fazlullah Hurûfî*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 49, 50; Ballı, *Hurûfliğin Doğuşu ve Fazlullah Hurûfî*, s. 49-50.

¹⁰⁶ Hüsamettin Aksu, "Hurûflik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, c. 18, s. 409; İslam düşüncesindeki harflerle ilgili yapılan batınî yorumlar için bkz. Ballı, "Hurûflik Nedir?"; s. 31-32.

¹⁰⁷ Ballı, *Hurûfliğin Doğuşu ve Fazlullah Hurûfî*, s. 61-64; Bashir, *Fazlullah Esterabâdî ve Hurûflik*, s. 43.

¹⁰⁸ Aksu, "Hurûflik", s. 409.

¹⁰⁹ Aksu, "Hurûflik", s. 409.

Bektâş-i Velî tekkesini ziyaret etmiştir.¹¹¹ Hurûfliği yaymaya çalışan bir diğer isim ise Nesîmî mahlaslı Ebu'l-Fazl Seyyid Ömer İmâdu'ddîn (ö. 807/1404)'dir.¹¹² Anadolu'da dolaşıp Fazlullah-ı Hurûffî'nin fikirlerini yayan Seyyid Nesîmî¹¹³ idam edilerek öldürülmüştür.¹¹⁴ Hurûfliğin Anadolu'da yayılmasını sağlayan isimlerden biri de Firişteoğlu Abdulmecid (ö. 864/1459)'dir. Aslen Tireli olan Ferişteoğlu, Hurûffî kaynaklarını Türkçeye çevirerek Hurûfliğe katkıda bulunmuştur.¹¹⁵

Hurûfliler zamanla Kalenderîlerin arasına sızarak, Herat, İsfahan ve Tebriz'de yaptıkları gibi, Osmanlı Devlet ricâline de nüfûz etmeye çalışmışlardır.¹¹⁶ Bu çabalarından netice almışlar, Çelebi Mehmed ve oğlu Sultan Murad zamanında başlayan Hurûffî etkisi Fatih Sultan Mehmed döneminde saraya kadar ulaşmıştır. Hatta genç padişah bile bir ara bu harekete meyletmiştir.¹¹⁷ Hurûflilerin bu sızma girişimleri sadece devlet ricâliyle kalmamış, bu dönemde faaliyet yürüten İkinci Devre Melâmîliği gibi bazı tarîkatlara da tesir etmişlerdir.¹¹⁸

HALVETİYYE

Temelleri Şeyh Âhi Muhammed Nûru'l-Halvetî (ö. 780/1378)¹¹⁹ tarafından atılan bu tarîkat, Ömer Halvetî (ö. 800/1397-98) tarafından Azerbaycan'da kurulmuştur. Tarîkat, mezkûr zâtın tasavvuf terbiyesi yöntemi olan halvet usûlünü sistemli bir şekilde uygulaması neticesinde bu adla anılmıştır.¹²⁰

Halvetîlik, Ömer Halvetî zamanında önemli bir gelişme kaydedemese de tarîkatın ikinci pîri (Pîr-i Sâni) kabul edilen Seyyid Yahyâ-yı Şirvanî (ö. 868/1463-64) ile sistemleşerek kuruluşunu tamamlamıştır.¹²¹ Tarîkatın yayılması da yine yoğunluklu olarak Seyyid Yahyâ-yı Şirvanî'nin yetiştirdiği talebeleri vasıtasıyla gerçekleşmiştir.¹²² Halvetiyye'nin Osmanlı Anadolu'suna sistematik bir biçimde iki koldan geldiğini söylemek mümkündür. Bunlardan ilki Şeyh Sadreddin Hıyavî'nin müridi Pîr İlyas Amasyavî (ö. 837/1433) kolu; ikincisi Yahyâ-yı Şirvanî'nin halîfelerinden olan Alâeddin Rûmî (ö. 867/1462), kardeşi Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1486), Pîr Muhammed Bahâeddin Erzincânî (ö. 869/1464) ve Habib Karamânî (ö. 902/1497) koludur.¹²³

¹¹⁰ Erman Artun, *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002, s. 58.

¹¹¹ Ballı, "Hurûflük Nedir?", s. 40.

¹¹² Yusuf Yıldırım, *Seyyid Nesîmî*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2018, s. 11.

¹¹³ Ballı, "Hurûflük Nedir?", s. 40.

¹¹⁴ Yıldırım, *Seyyid Nesîmî*, s. 15.

¹¹⁵ Fatih Usluer, *Huruffilik: İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 87-90; Fatih Usluer, "Farsçadan Türkçeye Hurufî Metin Tercümeleleri", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX*, Klasik Yay., İstanbul 2014, s. 353-355.

¹¹⁶ Ballı, "Hurûflük Nedir?", s. 40.

¹¹⁷ Aksu, "Hurûflük", s. 411.

¹¹⁸ Zekerîya Işık, *Devlet ve Tarîkat*, Çizgi Yayınları, Konya, 2016, s. 142.

¹¹⁹ Halvetî ismini ilk kullanan kişi tarîkatın kurucusu kabul edilen Ömer Halvetî'nin amcası Âhi Muhammed b. Nûru'l-Halvetî diye meşhur eş Şeyh Kerîmüddîn Muhammed el-Harizmî (ö.717/1317)'dir. Âhi Muhammed tarîkat ve tasavvuf yolunda, yaşadığı dönemin seçkini ve büyüklerinden kabul edilmiştir. Onun tarîkat yolundaki şeyhi İbrahim Zâhid Gilânî'dir. (Bkz: Molla Câmî, *Nefahâtü'l-Üns Min Hadarâti'l-Kuds*, Tercüme ve Şerh: Mahmud Lâmiî Çelebi, sad. Abdulkadir Akççek, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 757; Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik Fi tekmileti's-Şakâik (Şakâik-ı Nu'maniyye ve Zeyilleri)*, haz. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, 2/62; Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-u 'Aliyye*, s. 174-175.

¹²⁰ Mahmud Cemaeddin Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviyye*, haz. Mehmet Serhan Tayşi, Semerkant Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2013, s. 339; Mehmed Sami Sünbülî, *Esmâr-ı Esrar*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1312, s. 16; Bandırmalızâde Ahmed Münib, *Mir'atü't-Turuk*, Celil Efendi Matbaası, İstanbul, 1306/, s. 26; (Ayrıca bkz.: Ömer Fuadî, *Risale fi Beyân-ı Fezâil-i İtikâf ve Halvet*, Süleymaniye Kütüphanesi, (Esad Efendi Bölümü), 01734-005, v. 95b; Harîrîzâde M. Kemâleddin, *Tibyânü vesâ'il-i-Hakâik fi Beyânı Selâsili't-Tarâik*, c. 1, Süleymaniye Kütüphanesi (İbrahim Efendi Bölümü), no: 430, vr.: 343a.

¹²¹ Hasan Almaz, *Bakü'den Anadolu'ya Yansıyan Işık Halvetî Pîr Seyyid Yahyâ Şirvanî Hayatı ve Eserleri*, Nüsha Yayınları, Ankara, 2007, s. 20-21; Öncel Demirdağ, "Tasavvuf Tarihinde Halvet ve Halvetin Manevî Eğitimdeki Rolü", *EKEV Akademi Dergisi*, 2012, c. 16, sayı: 53, s. 138.

¹²² Lamiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 761; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/139; Rahmi Serin, *İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, Petek Yayınları, İstanbul, 1984, s. 73; Vahit Göktaş, "Halvetiyye'nin Şâbâniyye Ekolü ve Kolları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011/1, sayı: 26, s.135.

¹²³ Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'maniyye fi ulemâ'id-Devleti'l-Osmâniyye*, s. 85; Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 758; Hulvî, *Lemezât*, s. 394-400; Semih Ceyhan, "Halvetiyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan İSAM Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2018, s. 700, 701; Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Süfler Devlet ve Ulema XV. Asır*, s. 27-28.

Bu tarikat, bahsi geçen isimler dışında kendilerine bir kol atfedilen üç şahsiyetle faaliyet alanını genişletmiştir. Rûşeniyye kolunun kurucusu Dede Ömer Rûşenî¹²⁴; Cemâliyye kolunun kurucusu Cemâl Halvetî (ö. 899/1494)¹²⁵ ve Ahmediyye kolunun kurucusu Ahmed Şemseddîn Marmaravî (ö. 910/1504)¹²⁶ ve onlardan zuhur eden alt kol ve şubelerle tarikat oldukça geniş bir alana yayılmıştır.

Faaliyet yürüttükleri yerlerde ahalinin yakınlığını kazanan Halvetiyye, bazen bazı tarikatların varlığını olumsuz etkilemiştir. Örneğin, Amasya’da Halvetiyye müntesipleri faaliyet yürütmeden önce faal ve etkin olan Mevleviyye, Bâbaiyye, Zeyniyye ve Nakşibendiyye, Pir İlyas Amasyavî’nin Amasya’da faaliyet yürütmeye başlamasıyla önemini ve tesirini yitirmişlerdir. Muhtemeldir ki bahsi geçen tarikatlar, kendi faaliyetlerine olumsuz etkileri nedeniyle Halvetiyye Tarikatı’na sıcak bakmamıştır.¹²⁷

Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddîn Efendi, *Amasya Tarihi* adlı eserinde Pîr İlyas’tan önce Amasya’da Mevlevî ve Bâbâî varlığından bahsettikten sonra şu bilgilere yer vermiştir: “*Pîr İlyas Halvetî hazretlerinin Şîrvân’dan avdetiyle beraber Amasya’da zuhûr iden tarikat-ı Halvetiyye, Baba’î ve Mevlevî tariklerinin ricâline numûne-i imtisâl olacak derecede müntesiblerini ‘ulûm-ı ma’ârifte teşvîk, zühd ü takvâyâ terğib iderek ümerâ ve a’yâna ta’arruz ve tedâhûlden men’ itmiş olduğu cihetle kabûl-i ‘ammeye mazhariyetle pek çabuk intişâr itmiştir.*”¹²⁸

Tekkelerine bakılacak olursa Halvetiyye Tarikatı’nın bu asırda başta Amasya ve İstanbul olmak üzere Anadolu’nun muhtelif şehirlerinde tekkelerinin olduğu görülür. Gümüşlüoğlu Tekkesi, Çilehane Tekkesi, Çevikçe Tekkesi, Sadeddîn Tekkesi, Meydan Tekkesi, Hoca Sultan Tekkesi, Mehmet Paşa Tekkesi, Mahmud Çelebi Tekkesi Amasya’da faal olan tekkelerdir.¹²⁹ İstanbul’daki Halvetî tekkelerinin başında ise Koca Mustafa Paşa Dergâhı gelmektedir. Bunun dışında Mîrahûr Tekkesi, Kasım Çelebi Tekkesi, Karabaş Tekkesi İstanbul’daki diğer faal tekkelerdir.¹³⁰ Diğer Halvetî tekkeleri ise Edirne’de, Alâeddîn Rûmî Tekkesi ve Bâyezid Rûmî Tekkesi, Sivas’ta Şeyh İbrahim Şîrvânî Tekkesi, İskilip’te Habîb Karamânî Tekkesi ve Kayseri’de İbrahim Tâceddîn Kayserî Tekkesi’dir.¹³¹

BAYRÂMİYYE

Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1429)¹³² tarafından kurulan¹³³ Bayrâmiyye Tarikatı, Anadolu’da kurulan üçüncü büyük tarikat olması¹³⁴ yönüyle Mevlevîlik ve Bektâşîlik tarikatlarına benzerken bir Türk tarafından Anadolu’da kurulan ilk tarikat olması yönüyle diğer tarikatlardan ayrılmaktadır.¹³⁵

Bayrâmiyye’nin, Şeyh Hâmid-i Velî (ö. 815/1412) üzerinden silsile bakımından Halvetiyye Tarikatı ile bağlantısından söz edilebilir. Ayrıca kaynaklarda Bayrâmiyye Tarikatının Üveysilik ve Nakşîlik gibi

¹²⁴ Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 196.

¹²⁵ Vicdânî, *a.g.e.*, s. 207.

¹²⁶ Vicdânî, *a.g.e.*, s. 233.

¹²⁷ Ulu, *IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 219.

¹²⁸ Hüsâmeddîn Efendi, *Amasya Tarihi*, s. 123-124.

¹²⁹ Ulu, *a.g.tez*, s. 208-213.

¹³⁰ Ulu, *a.g.tz*, s. 213-216.

¹³¹ Ulu, *a.g.tez*, s. 216-218.

¹³² Hayatıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. İsmâuddin Ebu’l- Hayr Ahmed Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri eş- Şakâiku’n-Nu’ mâniyye fi ulemâi’d- Devleti’l-Osmâniyye*, çev. Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 68; Sarı Abdullah Efendi, *Semeratü’l-Fuad*, çev. Yakub Kenan Nefef Zade, Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1967, s. 255; Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Veli*, TDV Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2008, s. 10; Aynı, *Hacı Bayram Veli*, s. 118; Ali Kılıç, “Hacı Bayrâm-ı Velî Döneminden Ankara’da Ak Medrese ve Kara Medrese”, *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Ahmed Câhid Haksever, Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği Yayınları, 2016, s. 115.

¹³³ Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf XVI. Asır*, s. 155.

¹³⁴ Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 104.

¹³⁵ Ulu, *IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 41.

çeşitli tarikatlarla da bağının olduğuna dair bilgiler dikkate alındığında onun birkaç tarikatı bünyesinde eritmiş yepyeni bir tarikat olduğu aşikârdır.¹³⁶

Hacı Bayrâm-ı Velî, Şeyh Hâmid-i Velî Aksarâyî'nin icazetiyle Ankara'da tekkesini kurarak irşad faaliyeti yürütmüş ve çok sayıda halife yetiştirmiştir. Yazıcızâde Mehmed (ö. 855/1451), İbrahim Tennûrî (ö. 887/1482) ve Abdurrahim Karahisarî (ö. 888/1483) gibi tanınmış sûfleri yetiştirmenin yanında¹³⁷ Akşemseddin olarak tanınan Muhammed b. Hamza (ö. 863/1459) ve Dede Ömer Sikkînî'nin de şeyhidir. Nitekim Cüneyd Bağdadî ile başlayıp Şeyh Hâmid-i Velî'ye ulaşan tarikat silsilesi¹³⁸ kendinden sonra da Şemsiyyeyi Bayrâmiyye tarikatının kurucusu Akşemseddin ve Melamiyyeyi Bayrâmiyye kurucusu Dede Ömer Sikkînî ile devam etmiştir.¹³⁹ Bayrâmiyye Tarikatı'ndan neş'et eden bu iki koldan başka bir de Celvetiyye meydana gelmiştir.¹⁴⁰ Bayrâmiyye, Aziz Mahmud Hüdâî'ye atfedilen son kolla balkanlarda yayılmıştır.¹⁴¹

Bayrâmiyye tekkelerine bakıldığında ana tekkenin Ankara'da olduğu görülecektir. Pîr Evi de denilen bu tekke, aynı zamanda Hacı Bayrâm-ı Velî'nin medfun olduğu yerdir.¹⁴² İstanbul'da bulunan Bayrâmiyye tekkelerinden ilki Şehitlik Tekkesi diye bilinen ve Hacı Bayrâm-ı Velî'nin müridlerinden olan Kızılca Bedreddin'in faaliyet yürüttüğü tekkedir.¹⁴³ İstanbul'daki bir diğer tekke Akşemseddin Tekkesi'dir. Tekke, esasında Bizans İmparatoru II. İoannes Komnenos (i. 1118-1143) tarafından yaptırılan Pantokrator Manastırı'dır. Fetihden sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından camiye çevrilmiş, aynı zamanda İstanbul'un ilk medresesi olarak faaliyete geçirilmiştir. Medresenin ilk müderrisi olan Molla Mehmed Zeyrek, Hacı Bayram-ı Velî'nin yanında yetişmiştir. Duvara asılı olarak duran muahhar kitabede ilk defa Şeyh Akşemseddin'in buradaki makamda bulunduğu kaydı yer alır.¹⁴⁴

Yavsî Baba Tekkesi, Bayrâmî şeyhlerinden olan Şeyh Yavsî (ö. 920/1514)'nin İskilip'te kurduğu bir diğer Bayrâmî tekkesidir.¹⁴⁵ Nitekim Akşemseddin'in halîfesi Şeyh İbrahim Tennurî (ö. 887/1482)'den hilafet alan Yavsî Muhyiddin Efendi, İskilip'te tekkesini kurarak burada irşad faaliyetlerini yürütmüştür.¹⁴⁶

ZEYİNİYYE

Sühreverdiyye Tarikatı'nın Zeynüddin Hâfî'ye nispet edilen bir kolu olan Zeyniyye¹⁴⁷ Horasanlı sûfilerden olan¹⁴⁸ Şeyh Zeynüddin Ebu Bekir Hâfî¹⁴⁹ (ö. 838/1434-35) tarafından kurulmuştur.¹⁵⁰

¹³⁶ Ulu, *a.g.tez*, s. 42.

¹³⁷ Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayrâm-ı Velî Yaşamı Soy Vakfı*, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1989, 1/14; Küçükkaya, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesinde Tasavvuf*, s. 291; Haşim Şahin, *Dervişler ve Süflî Çevreler*, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2017, s. 111.

¹³⁸ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 37, 38; İz, *Tasavvuf: Mahiyeti Büyüklüğü ve Tarikatlar*, s. 56.

¹³⁹ Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd*, s. 263; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, (XV-XVII Yüzyıllar)*, Timaş Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2016, s. 328-329; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 170-171.

¹⁴⁰ Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf XVI. Asır*, s. 155.

¹⁴¹ Özköse, "Anadolu'nun Türkleşmesi", s. 257.

¹⁴² Bayramoğlu, *Hacı Bayrâm-ı Velî, Yaşamı Soy Vakfı*, 1/80.

¹⁴³ Mehmed Akif Köseoğlu, "İstanbul'da Bayramî Şeyhlerinin Postnişin Olduğu Tekkeler ve Günümüzdeki Durumları", *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1*, ed. Ahmed Cahit Haksever, Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği Yayınları, Ankara 2016, s. 434.

¹⁴⁴ Köseoğlu, "İstanbul'da Bayramî Şeyhlerinin Postnişin Olduğu Tekkeler ve Günümüzdeki Durumları", s.435-436.

¹⁴⁵ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 763; Hoca Sadettin, *Tâci't-Tevârih*, 5/204.

¹⁴⁶ Köseoğlu, "İstanbul'da Bayramî Şeyhlerinin Postnişin Olduğu Tekkeler ve Günümüzdeki Durumları", s.437; Diğer Bayramî Tekkeleri için bkz. Bayramoğlu, *Hacı Bayrâm-ı Velî Yaşamı Soy Vakfı*, 1/80.

¹⁴⁷ Reşat Öngören, "Zeyniyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2013, c. 44, s. 367; Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf XVI. Asır*, s.185; Horasan, Hindistan, Hicaz, Suriye, Mısır, Anadolu ve Rumeli'de yayılan tarikatın Sühreverdi'ye ulaşan silsilesi şu şekildedir: Zeynüddin el-Hâfî'den itibaren Nüreddin Abdurrahman eş-Şibrîsî (eş-Şirsî) el-Mısırî, Cemâleddin Yûsuf b. Abdullah b. Ömer el-Acemî el-Gürânî, Hüsâmeddin Hasan Şemşîrî, Necmeddin Mahmûd el-İsfahânî, Nüreddin Abdüssamed Natanzî, Necîbüddin Ali b. Büzgaş vasıtasıyla Sühreverdiyye'nin kurucusu Şehâbeddin es-Sühreverdi (ö. 632/1234). Bkz. Öngören, "Zeyniyye", s. 367.

¹⁴⁸ Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 2012, s.24.

Zeynüddin Hâfi 756/1356 tarihinde Horasan'ın Bûşenc ve Zevzen arasındaki¹⁵¹ Hâf şehrinde doğmuştur.¹⁵² Din ilimlerini tahsil ettikten sonra Nûreddin Abdurrahman Mısrî'den irşat yetkisi almış ve kısa sürede irşâd faaliyetlerine başlamıştır.¹⁵³

Zeyniyye Tarîkatı'nı Anadolu topraklarına taşıyan sûfi Abdurrahim Merzifonî (ö. 865/1461'den sonra)'dir.¹⁵⁴ Tarîkatın Anadolu'ya giriş tarihi 831/1428 civarındadır. Zeynüddin Hâfi (ö. 838/1434-35) halifesi olan ve aynı zamanda şair de olan Abdurrahim Merzifonî ile ilgili olmak üzere: “*Bir aşk kütüğü yaktık, Rum üzerine attık*” diyerek, Merzifonî'yi Anadolu'nun irşâdı ile vazifelendirmiştir.¹⁵⁵ Ancak tarîkat Anadolu'daki asıl tanınmasını ve geniş kitlelere dağılmasını Zeynüddin Hâfi'nin ileri gelen halifesi Şeyh Abdullatif Kudsi (Abdullatif Makdisî) (ö. 856/1452) ve halifeleri vasıtasıyla gerçekleştirmiştir.¹⁵⁶ Şeyh Abdullatif Kudsi, tasavvufi terbiyesini şeyhinin yanında Türkistan'da tamamladıktan sonra Bursa'ya gelip yerleşmiş ve Zeynî dergâhını kurarak hizmet vermeye başlamıştır.¹⁵⁷

Abdullatif Kudsi dışında Anadolu'da Zeyniyye'nin önemli bir temsilcisi daha vardır. Bursalı Mehmet Tahir'in eserinde geçen Şehabeddin Ahmed Sivasî (ö. 862/1457)'nin, Zeyniyye Tarîkatı'nın en büyüklerinden biri olduğu zikredilmektedir. Yine aynı eserde kaydedildiğine göre, Şehabeddin Ahmed Sivasî, Zeynüddin Hâfi'nin müridlerinden Muhammed Efendi namında bir zata intisap etmiş, daha sonra şeyhiyle beraber Ayaslug ülkesine hicret etmiş, oranın beyi Aydınoglu'ndan hürmet görmüş, oraya yerleşerek ömrünün sonuna kadar irşad faaliyetlerini yürütmüştür.¹⁵⁸

Abdullatif Kudsi'den sonra Bursa'daki dergâhın şeyhi Taceddin İbrahim Karamânî (ö. 872/1467-68) olmuştur.¹⁵⁹ Vefâ-i Konevî (ö. 890/1485) ismiyle bilinen Muslihiddin Mustafa İbn Vefâ da Kudsi'nin halifelerinden olup kemâlat ve fazilet sahibi bir zat olarak nitelenmektedir. Nücûm, Kozmografya, Heyet, Musikî gibi ilimlere vakıf olan Konevî'nin, aynı zamanda üç lisan üzerine yazılmış şiirleri de vardır.¹⁶⁰

Zeyniyye Tarîkatı'nı Anadolu'da etkin kılan isimlerden bir diğeri de Hacı Halife (ö. 894/1489)'dir. Hacı Halife, Abdullatif Kudsi'nin halifesi Taceddin İbrahim Karamânî (ö. 872/1467)'ye intisap ederek sülûkunu tamamlamış ve icazetini almıştır. Şeyhinin vefatı üzerine onun halifesi ve Zeyniyye tekkesinin aynı zamanda Hacı Halife Zâviyesi olarak da anılıp tanınması onun bu tarîkattaki önemini göstermesi bakımından dikkate değerdir.¹⁶² Zeyniyye'nin önemli isimlerinden olan Şeyh Vefâ (ö. 896/1491)'yı da zikretmekte fayda vardır. Şeyh Vefâ, Abdullatif Kudsi'nin müridlerindedir. Aynı zamanda İstanbul'un tanınmış sûfilerinden olup aslen Konyalıdır.¹⁶³ Tarîkatın İstanbul'da yayılmasına öncülük etmiş-

¹⁴⁹ Hayatıyla ilgili bkz. Reşat Öngören, “Zeynüddin el Hâfi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2013, c. 44, s. 375-377.

¹⁵⁰ Reşat Öngören, *Âlimlerin Gözdesi Bir Tarikat Zeyniyye*, İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2003, s. 19.

¹⁵¹ Küçükaya, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Tasavvuf*, s. 160.

¹⁵² Öngören, “Zeynüddin el Hâfi”, s. 375.

¹⁵³ Küçükaya, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Tasavvuf*, s. 160;

¹⁵⁴ Öngören, “Zeyniyye”, s. 368.

¹⁵⁵ Kara, *Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 93; Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, s. 24; Öngören, “Zeyniyye”, s. 368.

¹⁵⁶ Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf XVI. Asır*, s. 186; Öngören, “Zeyniyye”, s. 369.

¹⁵⁷ Küçükaya, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Tasavvuf*, s. 161; Kara, *Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 94; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, 1. Kitap, 1. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 60.

¹⁵⁸ Mehmet Tahir Efendi Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, haz. A. Fikri Yavuz- İsmail Özen, Meral Yayınları, İstanbul, 1972, s. 200, 201.

¹⁵⁹ Öngören, “Zeyniyye”, s. 369; Kılıç, *Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar 1*, s. 21.

¹⁶⁰ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *a.g.e.*, 1/216.

¹⁶¹ Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbar*, çev. M. Hüdayi Şentürk, TTK Yayınları, Ankara, 2003, 2/254-256.

¹⁶² Reşat Öngören, “Osmanlı'da Tekke-Toplum İlişkisi: Bilge Süfi Hacı Halife ve Müridleri Örneği”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, sayı: 8, s. 23.

¹⁶³ Kara, *Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 94.

tir.¹⁶⁴ Bazı farklı tarikatlara intisab ettiği bilinen Molla Fenârî (ö. 834/1431) de Zeynî tarikatına mensup olanlardandır.¹⁶⁵ Alâeddin Ali Fenârî de (ö.903/1497) zikredilebilecek Zeynîlerdendir. Bu zât, Fatih tarafından kazazker yapılmıştır. Bursa'da medfundur.¹⁶⁶

Tarikatın Anadolu'daki merkez tekkesi, IX/XV. asrın ortalarında kurulan Bursa'daki Zeyniyye Dergâhı'dır. Hacı Halîfe burada Şeyh Tâceddin İbrâhim'den sonra irşad postuna oturmuş ve yirmi iki sene gibi uzun bir müddet faaliyet göstermiştir. Adı geçen dergâhın Tâceddin Efendi zamanında yaptırıldığı belirtilmektedir. Kaydedildiğine göre Şeyh Tâceddin, yanında yetişip icazet aldığı Abdülâtîf Kudsi'nin 856/1452'de Bursa'da vefatından sonra müridleriyle birlikte şeyhin kabri yanında uzun müddet evrâd u ezkâra devam etmiş, bunun üzerine Kudsi'yi çok eskiden tanıyıp seven İranlı tüccarlardan Hoca Bahşâyîş kabrin etrafındaki arsaya satın alarak dervişler için zâviye, mescid ve abdesthâne yaptırmıştır.¹⁶⁷

Dönemin diğer faal Zeyniyye tekkeleri ise Edirne'de Muslihiddin Halîfe'nin şeyhlik yaptığı Zeyniyye tekkesi,¹⁶⁸ Şeyh Sinan Ferevî (ö. 890/1485)'nin Fere Kasabası'nda kurduğu Ferecik Zeyniyye tekkesi¹⁶⁹ ve Amasya'daki Zeynî tekkeleridir.¹⁷⁰ Bir diğer Zeyniyye tekkesi, Giresun'un Espiye ilçesine bağlı Tekke köyündeki Hacı Halîfe Tekkesi'dir. Bu tekke, Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Hâtun'un (ö. 911/1505-06) desteğiyle Hacı Halîfe adına yaptırılmıştır. Hacı Halîfe bir süre bu tekkede faaliyet göstermiştir.¹⁷¹

NURBAHŞİYYE

Osmanlı topraklarında ilk yayılan tarikatlardan biri olan Nurbahşîyye, Kübreviyye'nin Seyyid Muhammed Nurbahş'a (ö. 869/1464) nispet edilen koludur. Yıldırım Bayezid'in damadı olan Emir Sultan tarafından Bursa'da kurulduğu söylene de Emir Sultan'ın Seyyid Muhammed Nurbahş'tan otuz beş yıl önce vefat ettiği dikkate alındığında bunun zayıf bir ihtimal olduğu söylenebilir. Nurbahşîyye, Balıkesir, Aydın, Manisa ve Karaman gibi şehirlerde yayılmıştır. Bununla birlikte varlığını uzun süre devam ettirememiştir.¹⁷²

MELÂMİYYE

Melâmiyye, esas itibariyle Horasan bölgesinde ortaya çıkan ve bütün İslam dünyasında yaygınlık kazanan bir tasavvufî anlayıştır. Kendilerini yaşam tarzı, kılık-kıyafet, mekân ve dil itibariyle farklılaştıran sûflilere bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.¹⁷³ İlk olarak Nişabur'da ünlü sûfi Hamdun Kassar (ö. 271/884) vasıtasıyla yayılmıştır.¹⁷⁴ Bu döneme daha sonra "İlk Devre Melâmîliği" adı verilmiştir.¹⁷⁵

¹⁶⁴ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, s. 24.

¹⁶⁵ Hoca Sadettin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1979, 5/25.

¹⁶⁶ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *a.g.e.*, 1/254.

¹⁶⁷ Öngören, "Osmanlı'da Tekke-Toplum İlişkisi: Bilge Süfi Hacı Halife ve Müridleri Örneği", s. 26.

¹⁶⁸ Öngören, *Âlimlerin Gözdesi Bir Tarikat Zeyniyye*, s. 88.

¹⁶⁹ Öngören, *Âlimlerin Gözdesi Bir Tarikat Zeyniyye*, s. 91.

¹⁷⁰ Abdizâde Amasya Tarihi, 1/123-124.

¹⁷¹ Öngören, "Osmanlı'da Tekke-Toplum İlişkisi: Bilge Süfi Hacı Halife ve Müridleri Örneği", s. 23.

¹⁷² Necdet Tosun, "Nurbahşîyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, c. 33, s. 248, 249; Ulu, *IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetilik ve Halvetiler*, s. 43; (Ayrıca bkz. Ömer Yılmaz, "14. Asır Padişah-Sufi İlişkileri", *Osmanlı Devletinde Padişah-Sufi İlişkileri*, ed. Ömer Yılmaz, Akçağ Yayınları, Ankara, 2019, s.76.

¹⁷³ Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmet*, s. 77; Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 269.

¹⁷⁴ Abdülkerim Kuşeyri, *er-Risâle (Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyri Risâlesi)*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2014, s. 116; Ali b. Osman Cüllâbi Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1996, s. 226; Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmet*, s. 128.

¹⁷⁵ Birinci Devre Melâmîliği, hicri ikinci asrın ikinci yarısı itibariyle ortaya çıkmış, üçüncü asırdan itibaren de Horasan'da yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, Kapı Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2015, s. 24-25.

Melâmîlik anlayışı IX/XV. asra gelindiğinde müstakil bir tarikat olarak hüviyet kazanmış, Anadolu'da Hacı Bayram-ı Velî'nin halifelerinden Bıçakçı Ömer Dede (Emir Sikkînî) (ö. 880/1475) tarafından kurulmuştur. Bundan dolayı Melâmet anlayışının bu dönemi "Bayramî Melâmîliği" veya "İkinci Devre Melâmîliği" olarak isimlendirilmiştir.¹⁷⁶ Bayrâmî Melâmîliği'nin ilk kutbu Emir Sikkînî kabul edilmiştir. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin mensuplarının bir kısmı vefatının ardından onun ilâhî aşk, cezbe ve melâmet yanını temsil eden Emîr Sikkînî'ye¹⁷⁷ bağlanmıştır. Emir Sikkînî etrafında şekillenen Bayrâmî Melâmîliği anlayışı, tasavvuf hareketleri içerisinde muhalif bir duruş sergilese de hiyerarşik yapılanmayı gerçekleştirdiği için bir tarikat olarak temayüz etmiştir.¹⁷⁸ Göynük'te irşad faaliyetleri yürütülen ve bir tekkesinden bahsetmek zor olan Melâmîyye, 880/1475 yılında Göynük'te vefat eden Emîr Sikkînî'den sonra Bünyâmin Ayâşî (ö. 929/1522) öncülüğünde varlığını devam ettirmiştir.¹⁷⁹

SONUÇ

IX/XV. asır Anadolu'da tasavvufi gelişmelerin hızlandığı ve çeşitlilik kazandığı bir dönem olması yönüyle dikkat çekicidir. Bu asırda bir yandan yeni tarikatlar teşekkül ederken diğer yandan daha önceden var olan tarikatlar, şubelerini kurarak yaygınlık kazanmıştır. Mevlevîyye ve Bektâşîyye bu asırda kuruluşunu tamamlamıştır. Kübrevîyye Tarikatı, Emir Sultan vasıtasıyla Bursa'ya taşınırken Nakşibendiyye Amasya'da bir tekke ile faaliyete başlayarak, aynı asrın ikinci yarısında Molla İlâhî'nin Kütahya'ya gelmesi ve halifesi Emir Ahmed Buhârî'nin gayretleriyle yaygınlık kazanmıştır. Kâdiriyye, Eşrefoğlu Rûmî ile Anadolu topraklarına bu asırda girmiştir. Kırktan fazla şubeye ulaşarak Osmanlı Anadolu'sunun en yaygın tarikatlarından biri olan Halvetiyye bu asırda faaliyet gösteren tarikatlardan biri olmuştur. Rifâiyye, Sühreverdîyye, Bedeviyye, Şâzeliyye ve Zeyniyye Tarikatları Anadolu faaliyet gösteren tarikatlardandır. Bahsi geçen tarikatların yanında ilk defa bu asırda kurulan veya temelleri atılan tarikatlar da vardır. Bayrâmîyye Ankara'da, Semerkandiyye Karaman'da, Melâmîyye Göynük'te kurulmuştur.

Osmanlı Anadolu'sunda kurulan beş tarikatın dördü bu asırda kurulmuş, bu asırdan sonra - Celvetiyye hariç- bahsi geçen tarikatlar dışında öne çıkan bir tarikat kurulmamıştır.

IX/XV. asırda tasavvufi faaliyetlerin canlı olmasında ve tarikatların yayılmasında padişahların ve diğer devlet ricâlinin katkısı vardır. Padişahlar ve devlet ricali, tasavvufi çevrelere yakınlık göstermişlerdir. Bunun yanında onlara tekkeler yapmak ve bu tekkelerin işleyişini sürdürülebilir kılmak için vakıflar tanzim etmişlerdir. Padişahlar ve devlet ricâlinin tarikat ve sufi çevrelere gösterdiği yakınlık, tasavvufi faaliyetlerin hızlanmasına imkân sağlarken, bu asırda faaliyet yürüten tarikatların temsilcileri bu yakınlığı olumlu manada kullanmış, kurmuş oldukları faal tekkeleri, telif ve tercüme eserleri ve yetiştirdikleri halifeleri ile Osmanlı Anadolu'sunda tasavvuf kültürünün yayılmasında ve yerleşmesinde önemli bir rol oynamışlardır.

Devlet ricâlinin tasavvuf çevrelerine gösterdiği yakınlık, kimi zaman sarsıcı bazı olaylar neticesinde tedbirli davranılmasını zorunlu kılmıştır. Asrın hemen başlarında yaşanan siyasî kırılmalardan sonra dînî-tasavvufi yönü olan Şeyh Bedreddîn meselesi, devletin tasavvuf çevrelerine karşı mesafeli davran-

¹⁷⁶ Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-u Aliyye*, s. 27-43; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 40-41; Ulu, *IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 44.

¹⁷⁷ Şahin, *Dervişler ve Sûfî Çevreler*, s. 117.

¹⁷⁸ Şahin, *a.g.e.*, s. 118.

¹⁷⁹ Abdurrahman el-Askerî, *Mir'âtü'l-Işk*, haz. İsmail E. Erünsal, TTK Yayınları, Ankara, 2003, s. 201; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd*, s. 267; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 42,43.

masına neden olmuştur. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak Hacı Bayrâm-ı Velî takibata uğrayıp Edirne'ye götürülürken, Molla İlâhî, İstanbul'da uzun süre kalamamıştır. Ayrıca Molla İlâhî'nin, Şeyh Bedreddin'in "*Varidât*" adlı eserini şerhedip onun fikirlerini benimsemiş olması nedeniyle Nakşibendiye Tarikatı'na kuşkuyla bakılmış, benzer şekilde, Melâmiyye de devletin gözetiminden berî kalamamıştır.

Bu asır, tarikatların, olgunlaşmış kendine has dergâhlarını kurarak usul, âdâb ve erkânını şekillendirdikleri, âdâb ve erkânlarıyla ilgili zengin bir telif faaliyetinin yürütüldüğü ve tasavvufî pek çok eserin telif edildiği bir dönemdir.

Bu asırda yetişen sûflerin bu gün bile toplum algısında en çok bilinen şahsiyetler olduğunu söylemek abartı olmaz. Tarikatlar böylesine etkin şahsiyetler öncülüğünde kurdukları tekkelerde, faaliyetlerini sistematik bir şekilde yürütmüşlerdir.

KAYNAKÇA

- Abdizâde, Hüseyin Hisâmeddin Efendi, *Amasya Tarihi*, c. 1, haz. Mesut Aydın, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2004.
- Aksu, Hüsamettin, "Fazlullah-ı Hurûfî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, c. 12, ss. 277-279.
- _____, "Hurûfîlik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, c. 18, ss. 408-412.
- Algar, Hamid, "Abdülhâlik Gucdüvânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, c. 14, ss. 169-171.
- _____, "Bahâeddin Nakşibend", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, c. 4, ss. 458-460.
- _____, "Hâcegân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, c. 14, s. 431.
- _____, "Kâzerüniyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, c. 25, ss. 146-148.
- _____, "Nakşibendiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, c. 32, ss. 335-342.
- _____, "Necmeddin-i Kübra", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, c. 32, ss. 500-506.
- Âlî, Gelibolulu Mustafa, *Kûnhü'l-Ahbar*, c. 2, Fatih Sultan Mehmed Devri, çev. M. Hüdaî Şentürk, TTK Yayınları, Ankara, 2003.
- Almaz, Hasan, *Bakû'den Anadolu'ya Yansıyan Işık: Halvetî Pir Seyyid Yahyâ Şîrvânî Hayatı ve Eserleri*, Nüsha Yayınları, Ankara, 2007.
- Artun, Erman, *Dini-Tasavvufî Halk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.
- Askerî, Abdurrahman, *Mir'âtü'l-İşk*, haz. İsmail E. Erünsal, TTK Yayınları, Ankara, 2003.
- Âşıkpaşazâde, Derviş Ahmed, *Tevârih-i Âli Osman*, haz. Hüseyin Nihal Atsız, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2011.
- Atâî, Nev'îzâde, *Hadâiku'l-Hakâik Fi tekmileti's-Şakâik (Şakaik-ı Nu'maniyye ve Zeyilleri)*, c. 2, haz. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.
- Attar, Feridüddin, *Evliya Tezkireleri*, çev. Süleyman Uludağ, Kabalıcı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Ayvansarâyî, Hafız Hüseyin, *Mecmuâ-i Tevârih*, haz. Fahri Ç. Derin - Vahit Çabuk, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1985.
- _____, *Hadîkatü'l-Cevâmî*, haz. Ahmet Nezir Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul, 2001.
- Azamat, Nihat, "Kâdiriyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, c. 24, ss. 131-136.
- Bardaççı, Mehmet Necmettin, "Osmanlı Devleti'nin Fetret Dönemi ve Şeyh Bedreddin Hareketi", *Süleyman Demirel Ün. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1999, sayı: 4, ss. 55-62.
- Ballı, Hasan Hüseyin, "Hurûfîlik Nedir?", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 2011, c. 4, sayı:2, ss. 31-48.
- _____, *Hurûfîliğin Doğuşu ve Fazlullah Hurûfî*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Bandırmalizâde, Ahmed Münib, *Mir'âtü't-Turuk*, Celil Efendi Matbaası, İstanbul, 1306/1890.
- Bashir, Shahzad, *Fazlullah Esterabâdî ve Hurûfîlik*, çev. Ahmet Tunç Şen, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013.
- Bayramoğlu, Fuat - Azamat, Nihat, "Bayrâmiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, c. 5, ss.269-273.
- Bayramoğlu, Fuat, *Hacı Bayrâm-ı Velî: Yaşamı - Soyu - Vakfı*, c. 1-2, TTK Yayınları, 2. baskı, Ankara, 1989.
- Bolat, Ali, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmet*, İnsan Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 2003.
- Budak, Abdulhamid, *Bir Şehir Bir Tarikat Amasya ve Halvetîlik*, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2015.
- Bursalı, Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, haz. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen, Meral Yayınları, İstanbul, 1972.
- Câmî, Molla, *Nefahâtü'l-Üns Min Hadarâti'l-Kuds*, Tercüme ve Şerh: Mahmud Lâmiî Çelebi, sad. Abdulkadir Akçipek, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2016.
- Canım, Rıdvan, "Edirne Murâdiye Mevlevihânesi ve Edirneli Mevlevî Şairler", *Türk Kültürü Edebiyatı ve Sanatında Mevlânâ ve Mevlevîlik Ulusal Sempozyumu-2006*, Sümam Yayınları, Konya, 2007, ss. 285-326.
- Cebecioğlu, Ethem, *Hacı Bayram Velî*, TDV Yayınları, 6. baskı, Ankara, 2008.
- _____, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, 5. basım, İstanbul, 2009.
- Ceyhan, Semih, "Tarikat ve Tekke Kavramlarına Dair", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İSAM Yay., 2. basım, Ankara, 2018.
- Çelebi, Evliya, *Seyahatname*, haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, 1. Kitap, 1. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Çelebi, Şevki, *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerünî*, haz. Fatih Bayram, Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı, İstanbul, 2016.
- Demirdaş, Öncel, "Tasavvuf Tarihinde Halvet ve Halvetin Manevî Eğitimdeki Rolü", *EKEV Akademi Dergisi*, 2012, c. 16, sayı: 53, ss. 131-142.
- Efendi, Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, c. 1-5, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1979.
- Eflâkî, Ahmed, *Menâkıbu'l-Ârifin*, çev. Tahsin Yazıcı, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yayınları, 8. baskı, İstanbul, 2008.
- Fuadî, Ömer, *Risale fi Beyân-ı Fezâil-i İtikâf ve Halvet*, Süleymaniye Kütüphanesi, (Esad Efendi Bölümü), 01734-005, v. 95b.
- Gökbulut, Süleyman, *Necmeddin-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010.
- Göktaş, Vahit, "Halvetiyye'nin Şâbâniyye Eklü ve Kolları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011/1, sayı: 26, ss. 133-160.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Melâmiik ve Melâmiler*, Kapı Yayınları, 6. baskı, İstanbul, 2015.

- _____, *Mevlânâdan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2006.
- Gürer, Dilâver, *Abdülkâdir Geylânî Hayatı Eserleri Görüşleri*, İnsan Yayınları, 3. baskı, 2006.
- Güven, Mustafa Salim, "Şâzeliyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İSAM Yayınları, 2. basım, Ankara, 2018, ss. 373-443.
- Haksever, Ahmet Câhid, "Şehrin Kimliğinde Vakıf Geleneği Ve Tasavvufi Kurumlar: (Tekkeler, Zâviyeler ve Türbeler) Çankırı Örneği", *Çankırı'nın Manevî Mimarları Sempozyum Bildiri Kitabı*, Karatekin Üniversitesi Yayınları, Çankırı, 2017, ss. 37-48.
- Harîrîzâde M. Kemâleddin, *Tibyânü vesâ'ilil-Hakâik fi Beyânı Selâsilî't-Tarâik*, c. 1, Süleymaniye Kütüphanesi (İbrahim Efendi Bölümü), no: 430, vr.: 343a.
- Hulvî, Mahmud Cemaleddin, *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviyye*, haz. Mehmet Serhan Tayşi, Semerkant Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 2013.
- İşık, Zekerîya, *Devlet ve Tarikat*, Çizgi Yayınları, Konya, 2016.
- İz, Mahir, *Tasavvuf: Mahiyeti Büyüklüğü ve Tarikatlar*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Kitabevi Yayınları, 4. baskı, İstanbul, 2012.
- Kabaklı, Ahmet, *Tasavvuf Tarikat Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kara, Mustafa - Algar, Hamid, "Abdullah-ı İlâhî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, c. 1, ss.110-112.
- _____, "Doğumunun 800. Yılında Mevlânâ ve Mevlevîlik", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 15, sayı: 1, 2006, ss. 4-7.
- _____, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 2012.
- _____, *Eşrefoğlu Rûmî*, TDV Yayınları, 3. baskı, Ankara, 2014.
- _____, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sır Yayıncılık, 2. baskı, İstanbul, 2008.
- _____, *Türk Tasavvuf Tarih Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.
- Kâşânî, Abdurrezzak, *Letâifu'l-a'lâm fi işarâti ehli'l-ilhâm (Tasavvuf Sözlüğü)*, çev. Ekrem Demiri, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Kılıcı, Ali, "Hacı Bayrâm-ı Velî Döneminden Ankara'da Ak Medrese ve Kara Medrese", *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1*, ed. Ahmed Câhid Haksever, Kalem Eğitim Kültür Akademi Demeği Yayınları, 2016, s.115-144.
- Kılıç, Mahmut Erol, *Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar I (Osmanlı Dönemi - Cumhuriyet Dönemi)*, Sufî Kitap, İstanbul, 2016.
- Köprülü, Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Yayınları, 6. baskı, Ankara, 1999.
- Köseoğlu, Mehmed Akif, "İstanbul'da Bayramî Şeyhlerinin Postnişin Olduğu Tekkeler ve Günümüzdeki Durumları", *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1*, ed. Ahmed Cahit Haksever, Kalem Eğitim Kültür Akademi Demeği Yayınları, Ankara 2016, s. 429-470.
- Kübrâ, Necmeddîn, *Seyr ü Sü'lûk Risâleleri*, çev. Süleyman Gökbulut, İlk Harf Yayınevi, İstanbul, 2016.
- _____, *Tasavvufî Hayat*, çev. Mustafa Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1980.
- _____, *Tasavvufta On Esas*, çev. Süleyman Gökbulut, İnsan Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 2018.
- Küçük, Hülya, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, Ensar Neşriyat, 4. baskı, İstanbul, 2015.
- _____, *Arşiv Belgeleri Işığında İstiklâl Harbî'nde Mevlevîler ve Bektaşîler*, Nefes Yayınları, İstanbul, 2019.
- Küçük, Sezayî, "Mevleviyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İSAM Yayınları, 2. basım, Ankara, 2018, ss. 489-544.
- Küçükkaya, M. Askerî, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesinde Tasavvuf*, Mostar Yayınları, İstanbul, 2011.
- Muhtar, Cemal, "Hurûfî Türk Şairleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, sayı:4, ss. 219-226.
- Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 2004.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Bektaşîlik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, c. 5, ss. 373-379.
- _____, "Bektâşîyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, Ed. Semih Ceyhan, ss. 447-479.
- _____, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, (XV-XVII Yüzyıllar)*, Timaş Yayınları, 7. baskı, İstanbul, 2016.
- _____, *Selçuklular Osmanlılar ve İslam*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 224.
- Öngören, Reşat, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed.Semih Ceyhan, İSAM Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2018, ss. 55-94.
- _____, "Osmanlı'da Tekke-Toplum İlişkisi: Bilge Süfî Hacı Halîfe ve Müridleri Örneği", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, sayı: 8, ss. 19-30.
- _____, "Zeyniyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2013, c. 44, ss. 367-371.
- _____, "Zeynüddin el Hâfî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2013, c. 44, ss. 375-377.
- _____, *Âlimlerin Gözdesi Bir Tarikat Zeyniyye*, İnsan Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 2003.
- _____, *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema XVI. Asır*, İz Yayıncılık, 3. baskı, İstanbul, 2012.
- Özdüzen, Halit, *Tasavvuf Yolcusu Tarikatlar ve Alevilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006.
- Özel, Ahmet Murat, "Şâzeliyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010, c. 38, ss. 387-390.
- Özköse, Kadir, "Amasya'da Bulunan Halvetiyye Tekkeleri", *Akademik Dergisi*, 2018, sayı: 5, ss.91-118.
- _____, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufî Zümre ve Akımların Rolü", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, c. 7, sayı: 1, ss. 249-280.
- Paşa, Seyyid Fâzıl Mehmed, *Mevleviyye Silsilesi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010.
- RÜMÎ, Eşrefoğlu, *Müzekki'n-Nüfus*, haz. Abdullah Uçman, İnsan Yay., 3. baskı, İstanbul, 2007.
- Sarı, Abdullah Efendi, *Semeratü'l-Fuad*, çev. Yakub Kenan Necef Zade, Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1967.
- Serin, Rahmi, *İslam Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, Petek Yayınları, İstanbul, 1984.
- Sünbülî, Mehmed Samî, *Esmâ-ı Esrar*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1312/1894.
- Şahin, Haşim, *Dervişler ve Sufî Çevreler*, Kitap Yayınevi, 2. baskı, İstanbul, 2017.
- Tahrallı, Mustafa, "Rifâiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2008, c. 35, ss. 99-103.
- Tanrıkorur, Ş. Barîhüda, "Mevleviyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2004, c. 29, ss. 468-475.
- Tanrıkorur, Ş. Barîhüda, "Tokat Mevlevihânesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, c. 41, ss.227-230.
- Taşköprülüzâde, İsamuddin Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi, *Osmanlı Bilginleri eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi ulemâ'id- Devleti'l-Osmâniyye*, çev. Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Tek, Abdurrezzak, "Tekkeler Kapatılmadan Önce Nakşîlîğın Bursa'daki Tarihi Süreci", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, c. 16, sayı: 1, ss. 211-240.
- Tosun, Necdet, "Nurbahşiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, c. 33, ss. 247-249.
- _____, "Ubeydullah Ahrâr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, c. 42, ss. 19-20.
- _____, *Bahâeddîn Nakşibend Hayatı Görüşleri Tarihi*, İnsan Yayınları, 6. baskı, İstanbul, 2015.
- Ulu, Mahmut, *IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Halvetîlik ve Halvetîler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2021.
- Uludağ, Süleyman, "Abdülkâdir-i Geylânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1988, c. 1, ss. 234-239.
- _____, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2001.
- Usluer, Fatih, "Farsçadan Türkçeye Hurufî Metin Tercümeleleri", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX*, Klasik Yay., İstanbul 2014, ss. 353-355.
- _____, *Hurufîlik İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*, Kabalıcı Yayınları, İstanbul, 2009.
- Vassâf, Osmânzâde Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ (1-5. ciltler)*, haz. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Vicdânî, Sâdık, *Tomâr-ı Turûk-u 'Aliyye*, haz. İrfan Gündüz, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995.
- Yıldırım, Yusuf, *Seyyid Nesîmî*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2018.
- Yılmaz, Ömer, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Akçağ Yayınları, 2. baskı, Ankara, 2017.
- _____, "14. Asır Padişah Sufî İlişkileri", *Osmanlı Devletinde Padişah-Sufî İlişkileri*, ed. Ömer Yılmaz, Akçağ Yayınları, Ankara, 2019.
- Yücer, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 2004.
- Yüksel, Hasan, "Tokat Mevlevihânesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 2, 2006, ss. 61-68.